

III LAMAN JA OIKEISTOPAINEEN ALLA ETEENPÄIN, jossa kerrotaan oikeistopuhurista ja toiminnan laajentumisesta sen jälkeen

7. ÄÄRIOIKEISTON UHKAA

Työväen Sivistysliitto joutui 1920-luvun lopulta alkaen varsin kovaan puristukseen kuten oikeastaan maan koko työväestö ja etenkin sitä edustaneet järjestöt. Yhteiskunnallinen ilmapiiri muuttui jyrkästi, ja jälleen maltilliset, sovinnolliset äänet jäivät pian alakynteen äärioikeistolaisen puhurin jyrätessä. Porvarillinen, etenkin oikeistolainen lehdistö otti liiton uudestaan ja nyt ehkä vielä aiempaa repivämmin hampaisiinsa. Sivistysliitto joutui samalla kamppailemaan taloudellisesta toimeentulostaan, ja itse asiassa koko olemassaolostaan, kun hyvin oikeistohenkiset yhteiskunta-asetteet kärjistyivät.

Suomen 1920-luku oli suurelta osin taloudellisen nousun aikaa. Kaupungistuminen jatkui hiljalleen. Jälleenrakennuksen jälkeen huvielämäkin elpyi, ja aloitteleva elokuva kasvatti viihteellisenä taidemuotona suosiotaan.¹ Kahtia jakautuneessa maassa urheiltiinkin pääosin vain omissa seuroissa ja porukoissa. Ravintoloissa ja tanssiaisissa sekä järjestöjen iltamissa kaikuivat aikakauden suosittu iskusävelmät ja rytmit. Kieltolaki ei paljonkaan menoa hillinnyt. Lain rikkomuksia oli runsaasti, ja pirtua salakuljetettiin vapaan alkoholimyynnin Virosta runsain määrin.² Jonkin harvinaisen kerran alkoholin nauttiminen aiheutti ongelmaa työväentaloillakin.³

Eurooppa jälleenrakensi maailmansodan vaurioiden jälkeen, ja esimerkiksi suomalaiset metsätuotteet kävivät hyvin kaupaksi. Työllisyyskin pysyi pitkään verraten hyvänä, joskaan ansiotaso ei esimerkiksi ruotsalaiseen tasoon yltänytkään. Työmarkkinoilla oli levotonta. Etenkin vuosikymmenen loppupuolella, taloudellisen tilanteen muutenkin kärjistyessä, käytiin monia ankaria ja pitkiä lakkokamppailuja erityisesti satamissa.

Syvän talouspulan aikaa

Ammattiyhdistysliike pyrki työehtosopimusjärjestelmään. Työnantajat eivät siihen suostuneet, ja näin oli ristiriitainen asetelma lukossa ilman toimivaa sovittelua ja neuvotteluyhteyttä. Varmemmaksi vakuudeksi työnantajat käyttivät vielä lakonmurtaajia etenkin suurissa ja osin kärkeviksi muuttuneissa lakkotaisteluissa, joissa työntekijät pyrkivät oikeuksiaan ja ansiotasoaan

¹ Ks. esim. Oinonen s 159–163.

² Hannu Salmi: Korpikuusen kyöneleet ja itsenäisyyden alkutaival, teoksessa Maamme s 29–48. – Erikoinen varhainen yhteys elokuvan ja alkoholin välillä oli, että ensimmäinen suomalainen näytelmäelokuva oli 1907 tehty Salaviinanpolttajat (sama s 33–34).

³ Esim. joulukuussa 1929 olivat Iittalassa ”paikkakunnan tytöt” järjestäneet talolla iltamahuvit. ”Pojat” olivat kuitenkin ”esiintyneet niin häpeämättömästi”, että olivat hankkineet viinaksia ja rupesivat rähisemään, hieromaan tappelua. Työväenyhdistyksen oli lopulta keskeytettävä nuorten tilaisuus. Peräti puoluehallinnon taholta esitettiin julkisia moitteita: ”Iittalan pojat eivät ole tehneet oikein tyttöjen tovereina”, he olivat lisäksi

puolustamaan. Maaseudulta liikeni tulijoita murtotehtäviin. Ammatillinen järjestäytyminen pysyi ristiriitojen vallitessa pitkään varsin vaatimattomana. Osin ammattiyhdistysliikkeen tehokkuutta ja merkitystä heikensivät myös työväenliikkeen suuntausten väliset keskinäiset kahnaukset ja valtakamppailut.⁴

Lähes koko vuosikymmenen ajan kestänyt talouskasvu kääntyi Suomessa vuoden 1928 kuluessa laskuun. Taantuma alkoi, ja syveni nopeasti. Pian alkoi maailmanlaajuinenkin lama, ja monet maat turvautuivat suojatulleihin. Vientikauppa ei Suomesta enää sujunut aiempaan tapaan, tukkipuut ja lautatavara eivät käyneet hyvin kaupaksi. Monet maatilat ja metsänomistajat sekä metsätöistä eläneet joutuivat vaikeuksiin. Niistä oli vaivatonta sekä varsinkin porvarillisten tahojen mielestä tarkoituksenmukaista syyttää etenkin ”työväenvaltio” Neuvostoliiton harjoittamaa puutavaran myyntiä alle suomalaisten hintojen.⁵

Kasvavien vaikeuksien syynä oli siten, kovasti yksinkertaistaen, kommunismi – niin itäisessä naapurimaassa kuin koto-Suomessakin, ja koko työväenliike oli siinä sitä samaa sakkia. Vaikeudet laukaisivat monissa myös muistoja keväältä 1918: työväenliikettä ei ollut silloin saatu nujerretuksi ja nyt nähtiin ikävät seuraukset. Satamalakotkin tuntuivat olevan osa yhteistä turmiollista juonta. Velkaantuneiden maatilojen pakkohuutokaupat alkoivat.

Teollisuuden työttömyys alkoi laajentua seuraavaksi. Se oli pahimmillaan vuonna 1932 virallisten tilastojen mukaan ainakin 90 000 henkilön suuruinen, mikä oli tuon ajan Suomessa aivan tavaton määrä. Työttömyyskortistoon pääseminenkin oli tuolloin vaikeaa, sillä sen saattoi estää esimerkiksi pienenkin maatilkun omistaminen.

Vahvasti maatalousvaltainen Suomi ei ollut millään mittarilla mitaten hyvinvointivaltio; se aika oli vielä kaukana edessäpäin, aivan tietymättömissä. Sellaista nimikettäkään ei tunnettu. Kun yleinen sosiaaliturva oli niukka ja työttömyyskorvaukset lähinnä vain ammattiliittojen kassojen varassa, ja järjestäytyminenkin työnantajien painostuksessa vaatimatonta, joutuivat viranomaiset talouspulan vuosina helpottamaan tilannetta erilaisilla työttömyys- tai hätäaputöillä. Palkkataso oli niissä kuitenkin tarkoituksella varsin alhainen, ja perheellisen oli erittäin vaikeaa turvata niiden avulla toimeentuloaan. Moni työläinen joutui kirjaimellisesti kerjuulle, muiden armeliaisuuden varaan.

Uuteen taloudelliseen kasvuun päästiin suunnilleen vuosista 1933–34 alkaen, ehkä hieman nopeammin kuin monissa muissa maissa. Kultakannasta luovuttiin, ja vienti alkoi uudestaan

häväissee työväentalon juovuksissa esiintyessään (Järjestötoiminta 9–10/1929, myös lainaukset).

⁴ Ks. tarkemmin Ala-Kapee, Valkonen s 600–662, 708–729; Suomen työväenliikkeen historia s 140–141; ks. myös Tapio Bergholm: Kovaa peliä kuljetusalalla. Kuljetusalan ammattiyhdistystoiminta vuoteen 1924. Helsinki: AKT 1988 (Bergholm 1988), eri kohdin; sama: Kovaa peliä kuljetusalalla II. Kuljetusalan ammattiyhdistystoiminta vuosina 1925–1960. Helsinki: AKT 1997 (Bergholm 1997), eri kohdin.

⁵ Väkivaltaisesta suunnitelmatalouden ja kollektivisoinnin käynnistämisestä Neuvostoliitossa 1928 ks. Vihavainen, Ketola s 179–180.

lisääntyä kansainvälisen laman helpottuessa ja kysynnän jälleen voimistuessa. Keskimääräinen ansiotaso alkoi uudelleen tavoittaa vuoden 1928 tasoa monien ankarien vuosien jälkeen.⁶

Tässä ei ole tarpeen kuvailla Suomen suhteellisen lyhyttä mutta samalla syvää talouspulaa yksityiskohtaisemmin. Siihen liittyi kuitenkin poikkeuksellinen, osin myös väkivaltainen yhteiskunnallinen ilmiö, sillä laman syventyessä nousi esiin oikeistoradikaali poliittinen liike, joka suuntautui nimenomaan työväenliikettä vastaan. TSL sai sen puhurin kiivaasta paineesta myös osansa. Oikeistoliike sai vahvaa käytevoimaa ahdinkoon ajautuneista talonpojista, varsinkin pienehköjen tilojen maanviljelijöistä, ja heitä oli paljon.

Kun liike kommunismia ja yleensä työväenliikettä vastaan nousi aivan kuin spontaanisti esiin marraskuussa 1929 Lapuan kirkonkylässä, se sai paikkakunnan perusteella, tavallaan sattuman kaupalla nimekseen lapuanliike.⁷ Aivan kaikkia Lapualla asuvia leimaava nimitys ei välttämättä ilahduttanut silloin eikä ole tehnyt sitä myöhemminkään.

Kymmenvuotiaan tulot ja menot

TSL:n valtionapua yleisiin menoihin käytettäväksi oli esimerkiksi vuonna 1929 yhteensä 125 000 markkaa (noin 38 200 euroa), kuten edellisenäkin vuonna. Lisäksi opetusministeriö myönsi rautateiden matkakuluja varten 6000 mk.

Valtion tulo- ja menoarvioon vuodelle 1929 varatuista luentovaroista myönsi valtion luentolautakunta TSL:lle 60 000 mk. Niillä varoilla maksettiin luentopalkkiot ja luennoitsijoiden matkakulut. Opintokerhovoaroista liitolle myönnettiin käytettäväksi 90 000 mk. Vuoden 1929 toimintakertomuksen mukaan niitä haki 362 kerhoa. Kaikkiaan 210 kerholle myönnettiin avustusta kirjallisuuden muodossa yhteisarvoltaan runsaat 32 200 mk.

Liitto sai vuoden 1929 lopulla Alfred Kordelinin yleiseltä edistys- ja sivistysrahastolta 10 000 mk (hieman yli 3000 euroa) kirjastotoiminnan oppaan julkaisemiseksi. Seuraavana vuonna Kordelinilta saatiin 8000 mk opintokerho-oppaan laatimiseksi. Lisäksi saatiin Suomen Pankin hoitamista ns. Längmanin testamenttivaroista sama summa opiskeluoppaiden toimittamista, julkaisemista ja ilmaiseksi jakamista varten.

Muutamit liikeyritykset tukivat toimintaa hieman satunnaisemmin. Esimerkivuonna 1929 Suomen

⁶ Talouspulasta ks. Soikkanen 1975 s 491–492; Ala-Kapee, Valkonen s 768–769; Suomen työväenliikkeen historia s 177–180; Tasavallan vuodet s 79–80 (Erkki Pihkala).

⁷ Ks. Juha Siltala: Lapuan liike ja kyyditykset 1930. Helsinki: Otava 1985 eri kohdin, lapuanliikkeen käynnistymisestä esim. s 31–63; myös Suomen historian pikkujättiläinen s 640–646 (Salokangas); Vuosisatamme Suomi s 104–116 (Timo Soikkanen); muisteluksia talouspulan ajalta ja lapuanliikkeestä ks. Lapuan laki vai kansanvalta? Pula-ajan muistelmia. Suomen työväen henkinen perinne. Toim. Matti Hako, Heimo Huhtanen. Helsinki: Tammi 1981.

Sokeri Oy lahjoitti 50 000 mk. Muut pienemmät lahjoitukset olivat suuruudeltaan yhteensä 17 000 mk. Liiton jäsenjärjestöjen maksamat jäsenverot olivat vuonna 1929 suuruudeltaan runsaat 87 400 mk. Näiden saatujen avustusten lisäksi liitto sai tuloja kirjallisuuden välityksestä, kirjeopistosta, luentotilausmaksuista sekä *Työläisopiskelijan* ilmoitusten ja tilausten kautta runsaat 75 400 mk. Korkotuloja kertyi lähes 5900 markkaa.

Taloudenhoitaja Olavi Puron laatiman vuoden 1929 voitto- ja tappiotilin sarakkeiden loppusummat olivat suuruudeltaan 524 537,80 mk (laskennallisesti 160 300 euroa). Suurin yksittäinen tuloerä oli valtionapu, ja vastaavasti suurimpana menoeränä olivat palkat ja palkkiot, joita oli yli 154 400 mk.⁸

Kauhava ja Lapua

Lapuanliikkeen esilletulo ajoittui jännittävällä tavalla ja sattumalta hetkeen, jolloin Pohjanmaalla oli samanaikaisesti sekä TSL:n parissa opinto-ohjaajakurssit Kauhavalla että vasemmistososialistisen/kommunistisen nuorison ns. haastejuhlat Lapualla. Näiden tapahtumien eroavaisuudet luonnehtivat samalla hyvin havainnollisesti niitä eroja, joita oli toisaalta TSL:n ja toisaalta vasemmistososialistisen sivistystyön toimintaperiaatteissa. Tässä tilanteessa vasemmistolaisia edustivat Vaasan ja Lapuan Nuorten työläisten opintoyhdistykset.

Kauhavan työväentalolla pidettiin marraskuun 17.–30. päivänä 1929 kymmenvuotiaan Sivistysliiton opinto-ohjaajakurssi. Osallistujia oli Vaasan läänin yhdestätoista kunnasta kaikkiaan 27. Pekka Railo opasti taloustieteen opiskeluun ja työväen sivistysliikkeen periaatteisiin, August Kuusisto kertoi kansainvälisestä työväenliikkeestä ja antoi puhetaidon opetusta, Yrjö Saarinen luennoi yhdistyslaista ja kaunokirjallisuudesta sekä Arvi Hautamäki tieteellisen siveysopin peruskysymyksistä. Muutamia muitakin aiheita käsiteltiin ja opetettiin.⁹

Luennoitsijoita oli yhteensä seitsemän. Luentoja oli kaikkiaan 52, ja lisäksi kolmen opastajan johdolla oli 35 käytännön opastustuntia, muun muassa yhteislaulun harjoitusta. Kurssin johtaja Arvi Hautamäki sai lopuksi kurssilaisilta kiitoksena aidon kauhavalaisen puukon.¹⁰

Lapuan työväentalolla oli viikonloppuna marraskuun 23.–24. päivänä 1929 tarjolla aika lailla toisenlaista ohjelmaa. Toimintaansa lisännyt vasemmistososialistinen/kommunistinen nuorisoliike oli muun muassa Vaasasta, Kokkolasta ja Pietarsaaresta käsin jo tehnyt ohjelmallisia kiertueita alueella, joka oli monestakin syystä valkoisen Suomen vankimpia tukiseutuja. Suojeluskuntalaisia

⁸ Toim. kert. 1929, tiliasema 31.12.1929.

⁹ Ennakkotietojen mukaan opintojohtaja- ja järjestökurssien yhtenä alustajana olisi pitänyt olla myös puheenjohtaja Väinö Voionmaan, aiheinaan yhteiskunnallisen ajattelun pääsuunnat, kansansivistystyö eri maissa ja työväen omaehtoisen sivistystyön tarkoitusperät. – Olavi Hurri kiinnitti kirjoittajan huomion alkuperäiseen ohjelmamonisteeseen; kirjoittajan hallussa.

¹⁰ Työläisopiskelija 9/1929; Hautamäen matkaraportti Kauhavalta on myös TSL:n toimikunnan pk:n 12.12.1929 liitteenä.

oli nyt jo asemalla ja kylän teillä tulijoita vastassa, eikä sanaharkalta tai nujakoinnilta välttytty.

Opintoyhdistysten nimestä huolimatta niiden toiminta, ainakin ulospäin suuntautunut toiminta, sisälsi sivistystyön sijasta selväpiirteistä agitaatiota, kuten jo edellä kuvattiin Nestori Parkkarin teoksen ja hänen omakohtaisten kokemustensa pohjalta. Ohjelmaryhmän nuorilla oli Lapualla yllään punaiset paidat; on myös mainittu niissä olleen naapurimaan sirppi ja vasara -tunnuksia sekä lakeissa neuvostokokardeja. Kun lisäksi ohjelmanumeroissa avoimesti pilkattiin porvariston keskeisiksi kokemia perusarvoja, uskontoa, isänmaata ja vapaussotaa, ei ollut lainkaan ihme, että tilaisuudet herättivät toivottua ärsyyntymistä.¹¹ Siitä ei kuitenkaan seurannut työläisten heräämistä ja liikkeellelähtöä oikeuksiensa puolesta – vaan maaseudun vakaan porvariston. Ääriliikkeet ruokkivat henkisesti toisiaan.

Maanviljelijä Vihtori Kosolan¹² johtama ehkä jopa tuhatpäinen joukko esti lopulta käsikähmän jälkeen ns. haastejuhlan toteuttamisen Lapuan työväentalolla. Punapaitoja revittiin, nyrkiniskuja sateli, hajupommejakin lenteli, talon ikkunoita särjettiin. Mitä muuta olisikaan vielä alkanut tapahtua, mutta poliisi keskeytti haastejuhlan. Lähelle asettuneet suojeluskuntalaiset konekivääreineen olivat omiaan pelottamaan ja hillitsemään seuranneita tunnelmia.¹³

Jo viikkoa myöhemmin pidettiin Lapualla, työväentalon vieressä sijainneella nuorisoseuran talolla, lapuanliikkeen ensimmäinen järjestäytynyt kokous. Järjestelyistä vastasivat useat tunnetut lapualaiset. Puhetta johtamassa oli myös maalaisliittolaisia ja kokoomuslaisia poliitikkoja.¹⁴

Lapuanliike nopeasti maanlaajuiseksi

Oula Silvennoinen, Marko Tikka ja Aapo Roselius ovat osuvan tuntuaisesti kiteyttäneet, että ”punapaitojen repiminen Lapualla oli suuri tapahtuma, koska siitä tehtiin sellainen”. Tarvittiin merkkiä, signaalia. Oli ilmeistä, että äärioikeistolaisen lapuanliikkeen syntyä oli jollakin lailla suunniteltu, sillä niin nopeasti se laajeni lähinnä lakonmurtajaorganisaation ja suojeluskuntarakenteen mukaisesti suureksi, itse asiassa maanlaajuiseksi oikeistoradikaaliksi liikkeeksi. Sellainen oli tavallaan ollut pitkään tulollaan, kuten monessa muussakin

¹¹ Havainnollisen sanallisen esimerkin kenraali Mannerheimin pilkkaamisesta Finlandia-nimisessä esityksessä on nostanut kirjassaan näkyviin Jussi Niinistö: Lapuan Liike. Kuvahistoria kansannoususta 1929–1932. Helsinki: Nimox 2003, s 18.

¹² Vihtori Kosola (1884–1936) ei ollut aivan tavallinen maanviljelijä. Hänellä oli taustaa jo jääkäriliikkeen ajoilta ja hän oli myös lakonmurtajaorganisaatio Vientirauhan keskeinen paikallinen vaikuttaja (ks. esim. Silvennoinen, Tikka, Roselius, s 107, 117).

¹³ TSL:n Kauhavan kurssi jatkui vielä lapualaisviikonvaihteen yli ja paikalle saapui loppuajaksi poliiseja ”vartioimaan kurssia”, on kuvannut Olavi Hurri (1991 s 137, kuvateksti).

¹⁴ Ks. Hurri 1991 s 141; Siltala s 52–54; Suomen historian pikkujättiläinen s 642 (Salokangas); Tasavallan vuodet s 83 (Jaakko Paavolainen); ks. myös Häikiö s 426–433; Kemppainen s 244–248. Vrt. Parkkari 1970 s 205–207, joka intoutuu jopa yli menevään luonnehdintaan, että ”avoin fasistinen toiminta” alkoi näin Suomessa (s 206). – Lapuanliikettä olivat synnyttämässä paikalla mm. Vihtori Kosola, Kustaa Tiitu, Hilja Riipinen, Olavi

eurooppalaisessa maassa.¹⁵ Sen vaikutus ulottui nopeasti kautta maan, ja helposti kävi niin, että tässäkin tapauksessa liikkeen maltillisemmat voimat jäivät kuohunnassa nopeasti sivummalle.¹⁶

”Liikkeessä mukana olleille kysymys oli paljolti sen loppuunsaattamisesta, mikä vuonna 1918 jäi kesken”, on Jaakko Paavolainen muotoillut.¹⁷ Hanne Koivisto on luonnehtinut, että ”lapuanliikkeestä tuli kipupiste, jossa aikalaisten aatteelliset intohimot törmäsivät toisiinsa”. Liikkeen viesti oli hyvin jyrkkäsanainen, ”marxismi oli kitkettävä Suomesta sosiaalidemokratiaa myöten”.¹⁸

Kitkemistä ja tekemistä todella riittikin, sillä työväenliikettä ei ollut saatu kokonaan nujerretuksi, vaan se oli edelleen voimissaan ja sen erilaisia edustajia istui niin eduskunnassa kuin kunnanvaltuustoissakin. Lisäksi myös vasemmistososialistit esiintyivät julkisesti ja varsinkin porvarillisten mielestä yksinomaan repivästi, jopa neuvostokommunismia mainostaen. Siitä mainostuksesta eivät sosialidemokraatitkaan juuri innostuneet.¹⁹

Viranomaiset lakkauttivat lakien ja hyvien tapojen vastaisella tavalla toimineita vasemmistolaisia järjestöjä. Joskus isku osui myös Työväen Sivistysliiton tuntumaan. Vasemmistolaisten johtaman Joensuun Työväen Opintoyhdistyksen toiminta oli hiipunut pian perustamisen jälkeen vuoden 1929 kuluessa. Joukkokin oli vähentynyt kymmeneen. Kun EK:n etsivät takavarikoivat joulukuun 1929 alussa yhdistyksen omaisuuden, löytyi muun muassa vasemmistolaista kirjallisuutta, runo- ja laulukokoelmia sekä hyvin paljastavasti kirjeenvaihtoa pääkaupungissa toimineen Opintotyön Neuvontayhdistyksen kanssa. Toiminta katkesi siihen.²⁰

Keväällä ja kesällä 1930 oli avoin painostus hyvin ankaraa erityisesti kommunisteja ja vasemmistososialisteja mutta myös sosialidemokraatteja vastaan. Ainakin 70 kunnanvaltuustoa painostettiin lapuanliikkeen nousun yhteydessä siten, että työväenliikkeen edustajia pakotettiin eroamaan

Kares ja Artturi Leinonen.

¹⁵ Ks. Silvennoinen, Tikka, Roselius s 54–72; ks. lapuanliikkeen taustasta, Lalli-liitosta, Vapaussodan rintamamiesten liitosta jne s 131–152, haastejuhlasta ja sen seurauksista s 153–159, lainaus s 159.

¹⁶ Lapuanliikkeen kiihkeää aloituskokousta seurasivat vaivihkaa Matti Lepistö ja Isak Penttala. Kun he kertoivat äärioikeiston liikkeellelähdestä eduskuntaryhmässä, heitä ei aluksi uskottu. Paikallisesta nujakasta ei arvattu seuraavan mitään kummempaa. Pian tilanne kuitenkin selkeytyi (Hurri 1991 s 141–142).

¹⁷ Tasavallan vuodet s 83 (Paavolainen). – Jukka Kortti on luonnehtinut lapuanliikkeen olleen ”monessa suhteessa vielä sisällissodan jälkikyttemistä” (Kortti s 43).

¹⁸ Hanne Koivisto: Intohimoja isänmaasta, teoksessa Maamme (Hanne Koivisto 2016c, s 108, ks. myös s 109–113).

¹⁹ Maria Lähteenmäki mainitsee (2014 s 221), että Väinö Voionmaan pian Tarton rauhan jälkeen 1921 tekemä matka Moskovaan vahvisti entisestään hänen omaa sosialidemokraattista asennettaan. Hän piti neuvostojärjestelmää ristiriitaisena ja sekavana. Merkillisiä olivat neuvostokommunistit: ”Nuo ihmeelliset ihmiset, jotka käden käänteessä ovat saaneet Itä-Euroopassa aikaan semmoisen jytyinän, että miljoonat pitävät sitä lopullisen maailmanvallankumouksen tai maailmanlopun alkuna”, hän kirjoitti Kansan Lehdessä 21.1.1921.

²⁰ Joensuun Seudun Opintojärjestö s 8.

valtuustosta.²¹ Paria sataa työväentaloa kohdeltiin kaltoin, niitä suljettiin väkisin, turmeltiin tai jopa poltettiin. Työläisten järjestötoiminta vaikeutui, kokousten lisäksi suurta haittaa aiheutui muun muassa musiikki- ja teatteriharrastuksiin, lasten ja nuorten rientoihin, urheiluseurojen voimisteluun, opintokerhojen tilaisuuksiin. Työväen kirjapainoja uhkailtiin ja suljettiin.²² Osansa lapualaisten paineesta ja väkivallasta saivat paikoin myös työväen osuuskaupat ja niiden työntekijät.²³

Heinäkuussa 1930 lapuanliike järjesti pääkaupungissa ns. talonpoikaismarssin, jolla pyrittiin painostamaan päätöksentekijöitä ja ajamaan liikkeen jyrkkiä tavoitteita eteenpäin. Vallankaappauksen uhkaakin ounasteltiin.²⁴

Lapuanliikkeen lisäksi ajassa oli myös ns. pulaliikkeitä, maaseudulla vaikuttaneita protestiliikkeitä.²⁵ Suurta kiihkoa oli kautta maan etelästä pohjoiseen, lännestä itään. Esimerkiksi Rovaniemellä syttyi selvittämättömällä tavalla heinäkuussa 1930 suuri tulipalo, jossa tuhoutui varastomakasiineja ja mylly. Huhut kertoivat kommunistien sytyttäneen tulipalon. Murhapoltosta epäiltynä pidätettiin kuulusteluihin joitakin työmiehiä ja vasemmistososialistisia järjestönuoria. Päätekijäksi epäilty sai vuosien vankeustuomion. Jäljelle jäi kuitenkin vahva käsitys siitä, että koko totuutta ei koskaan haluttu saada esille.²⁶

Presidentti Lauri Kr. Relander hajotti eduskunnan.²⁷ Eduskuntavaaleihin jouduttiin, sillä sosialidemokraatit eivät eduskunnassa hyväksyneet uuden kokoomuslaisen pääministerin P. E. Svinhufvudin ajamia ns. kommunistilakeja. Vaalikamppailun yhteydessä oli paljon työväenliikkeen

²¹ Vuoden 1931 alussa muistutettiin SDP:n järjestöväkeä Järjestötoiminta-lehdessä (1/1931) siitä, että valtuustoryhmän oli syytä kokoontua etukäteen pohtimaan esillä olevia asioita ja miettimään myös tarpeellisia menettelytapoja. Näin ei aina ollut tapahtunut. Tällä tavoin saataisiin ryhmän toiminta ”tehokkaaksi ja tarkoitustaan vastaavaksi”. Äärioikeiston painetta ei tässä mainittu, muualla lehdessä kylläkin. Myöhemmin muistutettiin myös, että valtuustojen laittomista päätöksistä oli valitettava (Järjestötoiminta 9/1931).

²² Erityisesti Pohjanmaan työväentalojen kovista kohtaloista ks. Hurri 1991 s 162–191. – Kun Vaasan työväentalo saatiin viranomaistakavarikosta takaisin, sisällä oli aseiden etsinnän takia (?) kauhea siivo, kertoi Pohjanmaan Kansa: ”Eräät pienemmät huoneet on täten kokonaan turmeltuneet, lattiat revitty auki, kattolautoja katkottu niin, että täyte on valunut alas ja seinätkin kolhittu. Kaikki näyttämövarusteet on raastettu juhlasalin etuosaan yhteen röykkiöön...” (lainaus Hurri 1991 s 186). – Työväentalojen sulkeminen heijastui myös siten, että kuluttajille suunnattu KK:n valistustoiminta menetti monta sopivaa esitelmänpito- ja iltamapaikkaa. Esimerkiksi 1930 KK joutui perumaan sata valistustilaisuutta (Suonoja 1966 s 247–248).

²³ Yrjö Kallinen muisteli, että muutamien myymälöiden turvaksi jouduttiin laittamaan vartijat. Esim. Somerolla ”piestiin pahanpäiväisesti” myymälänhoitaja (Näin teki osuuskauppaväki s 186–187).

²⁴ Esimerkiksi Pallokentän juhlan kiihkeistä tunnelmista pääkaupungissa ks. Silvennoinen, Tikka, Roselius s 183–189; Niinistö s 68–71.

²⁵ Suomen poliittinen historia 1809–1999 s 151–153 (Hentilä).

²⁶ Rovaniemen Sos.dem. Työväenyhdistys s 17–23 (Kerttu Värn, Esko Lauri).

²⁷ Asettuminen nousevan lapuanliikkeen ymmärtäjäksi vei Relanderilta mahdollisuudet jatkaa toiselle presidenttikaudelle, sillä maalaisliitto ei enää halunnut asettaa häntä ehdolle (Vasara 2013 s 624–656). Presidentiksi valittiin vuoden 1931 alussa P. E. Svinhufvud, jolla myös oli ymmärtämystä lapualaiselle ajatus- ja toimintamallille (Häikiö s 449–479).

edustajiin kohdistunutta häirintää.²⁸ Vasemmistososialisteiksi tiedettyjä estettiin asettumasta ehdokkaiksi. Paikoin ”valkoiset vaalivartiot” suorastaan estivät työläisäänestäjiä käyttämästä äänioikeuttaan. Vaalitulokset olivat painostajien toivoma: sosialidemokraattien saamat 66 edustajapaikkaa eivät riittäneet määrävähemmistöön, muutoksia estämään. Voi myös aprikoida mitä olisi Suomessa tapahtunut, jos paikkamäärä olisi ollut suurempi.²⁹

Uudessa, lokakuun alussa valitussa eduskunnassa hyväksyttiin syksyllä 1930 täpärästi kahden kolmasosan porvarillisella määräänemmistöllä oikeiston vaatimat ns. kommunistilait, joiden nojalla viranomaiset ryhtyivät lakkauttamaan kommunistien ja vasemmistososialistien järjestöjä. Niiden työväentalot takavarikoitiin.

Viranomaiset lakkauttivat vuonna 1930 myös Suomen ammattijärjestön, ja se ratkaisi heijastui heti Sivistysliiton toimintaan. Sosialidemokraattien voimin pelastettiin tilanteessa se mitä voitiin: lokakuussa 1930 perustettiin seuraajaksi Suomen ammattiyhdistysten keskusliitto (SAK). Se liittyi välittömästi vuoden 1931 alussa myös TSL:n jäsenjärjestöksi täyttäen näin valtakunnallisen keskusammattijärjestön tärkeän paikan. Vanha ammattijärjestö poistettiin muodollisesti TSL:n jäsenyydestä vasta oikeusprosessin edettyä loppuun marraskuussa 1931.³⁰

Vasemmistososialistien johtamat eri alojen ammattiliitot lakkautettiin, poliittisin perustein, kommunistisina. Vaikka poliittisen oikeiston toiveissa saattoi olla työväen ammatillisten järjestöjen täydellinen lopettaminen, ei se kuitenkaan onnistunut. Lopettujen tilalle perustettiin lähinnä sosialidemokraattien voimin uusia liittoja. On syytä huomata, että TSL oli hyvin läheisesti mukana näitä uusia liittoja perustettaessa, samoin kuin oli aiemmin pyritty säilyttämään yhteistyön yhteys lakkautetuiksi joutuneiden liittojenkin kanssa. Uutta mahdollisuutta ei haluttu jättää yhteiskunnallisesti vaikeassakaan tilanteessa väliin. Esimerkiksi Pekka Railo oli liiton edustajana seuraamassa, kun marraskuussa 1930 perustettiin uusi ammattiliitto metallityöväelle.

Mikko Ampuja oli puolestaan seuraamassa TSL:n edustajana runsasta viikkoa myöhemmin rakennustyöväen liiton perustamista. Näin uusiin liittoihin saatiin yhteys aivan perustamishetkellä,

²⁸ Esimerkiksi Matti Lepistö on muistelmissaan kuvannut vaalitulaisuuksien levottomia tunnelmia ja muilutusuhkauksia. Hän itse kulki tilaisuuksiin pääosin polkupyörällä ja tätinsä lahjoittama rullarevolveri taskussa, varmuuden vuoksi. Ase oli mukana vielä vaaleissa 1933 ja 1936, vaan ei sen jälkeen enää. Asetta hänen ei tarvinnut käyttää, ja jossain vaiheessa kävi ilmi, että se oli epäkunnossa, eikä olisi edes toiminut (Lepistö s 65–71; ks myös Lepistön haastattelumuistelmia teoksessa Lapuan laki s 71–84).

²⁹ Rinnastus lapuanliikkeen noususta: eteläisessä naapurimaassa Virossa vapsien eli vapaussoturien nousu 1932 vahvaan, puolueita vaikuttavampaan asemaan aiheutti vuosikymmenen lopulla siirtymisen autoritaariseen hallintoon, ks. Seppo Zetterberg: Uusi Viron historia. Helsinki: SKS 2017 (Zetterberg 2017), s 232–238.

³⁰ Ammattijärjestön lakkauttamisesta ks. Ala-Kapee, Valkonen s 771–778; SAK:n perustamisesta ks. Marjaana Valkonen: Yhdessä elämä turvalliseksi. Suomen Ammattiyhdistysten Keskusliitto 1930–1947. Helsinki: SAK 1987 s 45–47, 53–72.

mutta työtä se vaati, kuten Railo kertoi Sivistysliiton toimikunnalle.³¹

*”Lapuanliike tekee mitä tahtoo”*³²

Oikeistoradikalismien ilmapiiri tuntui kaikkialla yhteiskunnassa. Äärimmäisiä ilmiöitä siitä olivat pakkokyyditykset eli muilutukset, jonnekin syrjäseudulle tai itärajalalle saakka.³³ Niitä tapahtui lähinnä kesäkauden 1930 kuluessa yli 250, ja niihin liittyi monesti samalla häpäisemistä esimerkiksi vaatteita riisumalla ja pahoinpitelyjä. Muutama vasemmistososialistien kansanedustaja temmattiin kyyditettäväksi jopa Säätytalolta kesken perustuslakivaliokunnan kokousta. Muilutuksen koki myös eduskunnan sosialidemokraattinen varapuhemies Väinö Hakkila. Kiihkoissaan toimineet lapuanliikkeen kannattajat tekivät myös kolme murhaa. Viranomaiset katsoivat väärinkäytöksiä ja väkivallantekojakin paljolti sormien välistä.³⁴

Pakkokyyditettävät olivat yleensä paikallisessa kunnallispolitiikassa tunnettuja henkilöitä. Pakolliselle automatkalle joutui myös joitakin sivistystyössä vaikuttaneita, kuten esimerkiksi maalari Olavi Pohjola. Hän oli paikallisen nuorten työläisten opintoyhdistyksen puheenjohtaja. Pohjola vietiin autolla Neuvostoliiton rajalle ja työnnettiin toiselle puolen. Kokkolasta kyyditettiin Neuvostoliiton rajalle paikallisen nuorten työläisten opintoyhdistyksen puheenjohtaja Hugo Myllymäki. Myöhemmin Myllymäki kirjoitti äidilleen opiskelevansa punaupseerikoulussa.³⁵

Ruoveden Ylä-Kolkin työväenyhdistyksen opintokerhotoiminnassa mukana ollut Paavo Niemi muisteli, että pahimmalla hetkellä tuli tietoon uhka, että yhdistyksestä muilutettaisiin neljä keskeistä henkilöä, hänet mukaan lukien. Niemi, joka ei tiennyt aseista mitään, sai toveriltaan Mauser-pistoolin ja ylimääräisen patruunasarjan sekä kehotuksen ampua heti kohti, mikäli hakijat tulisivat. Siinä Niemen sielunelämä ”jähmettyi”. Kävi kuitenkin niin, että ”kyyditsijöiden suunnitelmat liikkasivat”, eikä koko muilutuksesta tullut mitään. Tapaus jätti miehen kuitenkin varovaiseksi, ja samalla kypsyi ajatus, että ”vallitsevaa kapitalistista komentoa vastaan on kehitettävä vakavasti tiedostettu vastustus”.³⁶

³¹ Tmk pk 15.11.1930.

³² Lapuanliikkeestä kertovan luvun otsikko teoksessa Suomen poliittinen historia 1809–1999 s 148 (Hentilä).

³³ Seppo Hentilä on todennut (2018a s 170), että lapuanliikkeen kannattajien varmaankin aitona tavoitteena oli laillisen yhteiskuntajärjestelmän turvaaminen: ”Paradoksaalista siinä oli se, että tuon päämäärän toteuttamiseksi he syyllistyivät itse laittomuuksiin ja jopa väkivaltaan.”

³⁴ Olavi Hurri on kuvannut laajasti lapuanliikkeen mellastusta erityisesti Pohjanmaalla (1991, eri kohdin). – Vielä meidän aikanamme näitä järjestelmällisiä, väkivaltaisia ja joskus julkisesti nöyryyttäviä tekoja on vähätelty ja siloteltu, jos kohta sentään harvoin: ”Se oli suoralinjaisella, diplomatiasta piittaamattomalla talonpoikaisjärjellä perusteltua ja usein vielä juurevalla kansanhuumorilla ryyditettyä hevosenleikkiä” (Niinistö s 58). ”Kansanhuumorista” ja ”hevosenleikistä” on samassa kirjassa rujonpuoleisia esimerkkejä. Ajan kiihkeissä tunnelmissa tehtiin myös muita väkivallantekoja.

³⁵ Siltala s 255.

³⁶ Niemen muistelemaa, ks. Lapuan laki s 219–220, myös lainaukset.

Kyyditetyistä lähes viidennes oli sosialidemokraatteja, osa ei edes ollut mukana työväenliikkeessä.³⁷ Myös eduskunnan sosialidemokraattinen varapuhemies Väinö Hakkila kyyditettiin heinäkuussa 1930 hänen ollessaan hevoskyydillä matkalla maapaikalleen Teiskoon. Matkalla Pohjanmaalle kyyditsijät uhkailivat Hakkilaa hengenmenolla, istuttivat muurahaiskeossa ja vannottivat, että hänen tuli luopua politiikasta. Tappouhan edessä mies lupasi, ja pääsi vapaaksi. Lupaustaan hän ei hetkeäkään aikonut pitää.³⁸

Räikeimpänä, joskaan ei väkivaltaisimpana tekona voidaan pitää entisen presidentin K. J. Ståhlbergin ja hänen Ester-puolisonsa kyyditystä Helsingin Kulosaaresta Joensuun taakse lokakuussa 1930. Se oli monelle porvarillisesti ajatelleelle lapualaisten ensimmäinen epäröintiä aiheuttanut teko; nyt lapuanliike alkoi saavuttaa taitekohtaansa.³⁹

Erikoislaatuinen lapuanliikkeen kannattajien suunnittelema tempaus on jäänyt talteen Viipurin Tammisuon työväenyhdistyksen pöytäkirjoihin vuodelta 1930. Oikeistoradikaalit pyrkivät ensin tervaamaan yhdistyksen toimihenkilöt ja sen jälkeen valtaamaan vuonna 1915 valmistuneen, myöhemmin laajennetun työväentalon. Kummassakaan he eivät kuitenkaan onnistuneet. Talolla jatkui sittemmin kolmekymmenluvulla vilkas toiminta: oli oma näyttämö teatteriesityksineen, torvisoittokunta, laulukuoro, lausuntakuoro, oli myös nuoriso-, lapsi- ja naisosastot sekä Suonpojat-urheiluseura, joka oli TUL:n jäsen. Nuoriso-osasto lahjoitti vuonna 1933 TSL:n alaisen opintokerhonsa 68 nidettä työväenyhdistykselle talolle sijoitettavaksi.⁴⁰

Lapuanliikkeen alkuvaiheet eivät heijastuneet kovin voimakkaina Viipurin läänin alueella, joskin myös siellä tapahtui muilutuksia, väkivallantekoja ja valtuustoista erottamisia. Mielenkiintoinen yksittäinen eräänlainen mielenilmaus tapahtui lauantaina 6.12.1930, kun Viipurin sosialidemokraattinen kunnallisjärjestö järjesti ensimmäisen kerran itsenäisyyspäivän juhlan. Juhlalla haluttiin näyttävästi torjua lapualaisten syytöksiä työväen epäisänmaallisuudesta. Puhujana oli lääkintöhallituksen pääjohtaja Hannes Ryömä, joka tunnettiin vankkana Väinö Tannerin linjan tukijana. Hannu Soikkanen on viitannut siihen, että puhujan valinnalla osoitettiin julkisuuteen

³⁷ Pakkokyyditettäväksi saattoi joutua myös punaorpojen lastenkodin johtajan tai vahtimestarin tehtävistä, kuten tapahtui kesäkuussa 1930 Mäntsälässä. ”Lapuan laki” ja pakkokyyditykset ”muilutuspuikin kyydissä” olivat laajuudessaan kunnassa aivan Uudenmaan kärkisijoilla (Tuomisto 1995 s 100).

³⁸ Hurri 1991 s 152–153. – Väinö Hakkila jyräsi lapuanliikettä vastaan voimakkaasti vielä 1949 julkaistussa SDP:n 50-vuotisjuhlateoksen artikkelissaan. Hän kuvaili laajasti lapuanliikkeen räikeitä laittomuuksia ja totesi sen tehneen maassa ”kulon mustaa jälkeä” muilutuksineen ja väkivallantekoineen. ”Panoksena oli kansalaisrauha ja kansanvaltaisen järjestyksen säilyttäminen. Lapuanliike voitti ensimmäisen erän, taistelun kommunisteja vastaan, mutta se hävisi ratkaisevan erän sosialidemokraattien saavuttaessa siinä maan onneksi lopullisen voiton.” Hän viittasi tässä siihen, että SDP asettui voimakkaasti tukemaan kansanvaltaisten olojen jatkamista kolmekymmenluvun kuluessa (Väinö Hakkila: Lapualaisvuodet ja niiden jälkimainingit, teoksessa Suomen sosialidemokraattinen työväenliike 1899–1949, lainaukset s 224, 226).

³⁹ Ks. esim. Siltala eri kohdin.

⁴⁰ Wiipurin Tammisuolta Hollolan Lahteen. 100 toiminnan vuotta. Tammisuon Työväenyhdistys ry. Salpausselän Sos.dem. yhdistys ry. Historiikki vuosilta 1905–2005. Toim. Timo Aaltonen. Lahti 2005 (jatkoksa Wiipurin Tammisuolta), s 29–32.

socialidemokraattisen työväenliikkeen yhtenäisyyttä. Viipurissahan oli vanhastaan ns. keskustalaista tai suorastaan vasemmistolaista socialidemokraattista henkeä.⁴¹

Lapuanliikettä tutkinut Juha Siltala on kiinnittänyt huomiota myös siihen, miten jo pakkokyyditysten avoin, ilmassa leijuva uhkakin vaikutti ihmisiin. Muilutettujen yhteismäärään nähden ”varmaankin moninkertainen määrä tunnettuja vasemmistolaisia ja itsensä sellaisiksi tuntevia pelkäsi yksilöterroria”.⁴²

Vasemmistososialistien ohella myös socialidemokraattinen liike joutui avoimen painostuksen kohteeksi. Puolue välttyi kuitenkin uhatulta lakkauttamiselta. Se korosti pahimman ja jyrkimmän lapuanliikkeen vyörytyksen aikanakin kansanvallan puolustamisen tärkeyttä. Etenkin puolueen näkyvin hahmo Väinö Tanner esiintyi rohkeasti lukuisissa puhetilaisuuksissa, jopa Pohjanmaalla.⁴³

Kapinayritys Mäntsälässä

Lapuanliikkeen voi sanoa huipentuneen helmikuussa 1932 valtiovaltaa haastaneena kapinayrityksenä, jolla pyrittiin koko yhteiskunnan muuttamiseen liikkeen oikeistolaisten periaatteiden mukaiseksi. Uudenmaan Mäntsälästä ei tullut kapinapitäjää ihan sattumalta, sillä kunnassa oli ollut jo esimerkiksi syksyn 1917 eduskuntavaaleissa erittäin jyrkkää alueellista, poliittista kahtiajakoa. Sittenkin kunnanvaltuustossa oli jatkuvasti vahva vasemmistolaisen työväenliikkeen edustus ja samalla tiukka vastakohta-asetelma.⁴⁴

Helmikuussa 1931 perustettiin kirkonkylän suojeluskuntatalolla, eli ”Paukkulassa” kuten työväenyhdistyksessä piikitellen sanottiin, lapuanliikkeen paikallinen yhdistys. Mukana oli tilallisia sekä keskeiset kartanoiden ja tehtaiden edustajat. Pidettiin suojeluskuntatalolla vielä joulukuussa 1931, kuin tulevia ennakoiden, erityistä ”muiluttajien iltaa”, johon kutsuttiin väkeä muun muassa julkisesti lehti-ilmoituksilla.⁴⁵ Kapinahankkeen eräänlaisena laukaisijana toimi käytännössä se, että Ohkolan kylän työväentalolle tuli lauantain 27.2.1932 iltamatilaisuuteen puhujaksi socialidemokraattinen kansanedustaja Mikko Erich. Hänestä ei kunnan porvariston keskuudessa

⁴¹ Soikkanen 1970 s 420–421.

⁴² Lainausta Siltala s 358; lapuanliikkeen terrorista ks. myös Soikkanen 1975 s 507–523; Suomen historian pikkujättiläinen s 642–646 (Salokangas). – Monen työväentalon vahtimestari saattoi nukkua levotonta unta taskuase käden ulottuvilla. Päätäväinen, määrätietoinen toiminta saattoi joskus pysäyttää uhoavan ja ehkä viinankin vahvistaman miesjoukon yritykset (ks. tapahtumia Pohjanmaalta, Hurri 1991 esim. s 144–145, 190–191, 194–195; esim. Uudeltamaalta Espoosta Tuomisto 2011 s 102 ja Mäntsälän kylistä Tuomisto 1995 s 103).

⁴³ Ks. Hurri 1991 s 194–197.

⁴⁴ Ks. Mäntsälän historia III. Kirj. Kirsi Keravuori, Eeva-Liisa Oksanen. Mäntsälä 1997, s 74–75, laajemmin kunnan lapualaisista ja Mäntsälän kapinasta s 71–130; ks. myös todellisuuspohjaista romaanikuvausta Viljanen s 111–121, 130–168.

⁴⁵ Ks. Tuomisto 1995 s 62, 86, 99, 103; Viljanen s 71.

pidetty, ja puoluetta vaihtanutta miestä kohtaan oli porvarillista vastarintaa muuallakin.⁴⁶

Poliisi oli antanut iltamille asianmukaisen luvan. Nelisen sataa, osin linja-autokuljetuksin koottua aseistautunutta suojeluskuntalaista saarsi Ohkolan työväentalon. Iltamat alkoivat amerikansuomalaisen Hiski Salomaan laulaessa gramofonilevyttä ”Vapauden kaihoa” ja äärioikeistolaisten huudellessa ovensuusta. Muitakin, varsinaisia ohjelmanumeroita esitettiin. Pian Erichin puheen alettua ammuttiin taloon ulkoa useita laukauksia.⁴⁷ Seurasi yleinen sekasorto, ja poliisit keskeyttivät tilaisuuden. Onnekaasti kukaan ei luodeista vahingoittunut. Tapahtuman jälkeen satapäinen miesjoukko palasi kirkonkylän ”Paukkulaan”, kieltäytyi lähtemästä kotiin, ja kapina, niskurointi esivaltaa vastaan alkoi.

”Mäntsälän karkijoukkojen” kapina koko yhteiskuntajärjestyksen muuttamiseksi kuivui kuitenkin nopeasti kokoon. Siihen eivät kaikki suojeluskuntalaiset suinkaan liittyneet mukaan, vaikka hankkeen puuhamiehet olivat niin uskoneet.⁴⁸ Tilanne oli kokonaisuudessaan kuitenkin tasavallan turvallisuutta uhkaava. Eräin paikoin Suomessa oli muitakin miesjoukkoja valmiina tarttumaan toimeen, mutta otollinen hetki lipui kuitenkin ohitse. Myös puolustusvoimat pysyi uskollisena hallitukselle. Vakinaisen armeijan joukot piirittivät kapinaviikolla Mäntsälän valvoen kaikkia maantieyhteyksiä.

Tilanne laukesi viimein presidentti P. E. Svinhufvudin radiopuheella, jossa hän kehotti kapinoitsijoita palaamaan koteihinsa. Kapinalliset saivat vieläpä pitää aseensa. Johtajat kyydittiin pidätettyinä autokyydillä pääkaupunkiin, osin väkijuomien nauttimisen avulla.⁴⁹ Kieltolaki loppui tosin vasta huhtikuun alussa ja ns. pitkäripaiset aukesivat; tuosta tiistaipäivän tapahtumasta on jäänyt talteen kertomaan havainnollinen numerosarja 543210.

Olot eivät rauhoittuneet kapinahankkeen jälkeen kuitenkaan nopeasti, vaikka vähitellen työväentalot saatiin takaisin omistajilleen tai muille työväenjärjestöille, ja avoin terrori alkoi loppua. Väkivaltaiset tapahtumat huolestuttivat jatkuessaan porvarillisiakin puolueita, ja vähitellen

⁴⁶ Jo ennen Mäntsälää oli Uudellamaalla koettu muutamilla työväentaloilla uhkaavia hetkiä. Ohkolassa ja Nummissa työväentalojen ovet ja ikkunat naulattiin jo kertaalleen kiinni, ja levotonta oli Mäntsälässä vielä kesällä 1932. Kansanedustaja, fil. tri Mikko Erich (1888–1948) tuli puhujaksi uhmaten hänelle esitettyjä kieltoja. Taustalla oli myös paikallisia, henkilökohtaisia syitä. Erich oli kokoomuksen kansanedustajana 1919–21 ja sos. dem. kansanedustajana kahteen otteeseen 1930–44 kuluessa (ks. Suomen kansanedustajat I s 116–117; ks myös Tuomisto 1995 s 102–107; Tuomisto 2006 s 113–115). Erich toimi Työväen Akatemian opettajana ja luennoitsijana 1924–41, osin samaan aikaan opettajana myös Helsingin suomenkielisessä työväenopistossa.

⁴⁷ Vrt. Suomen poliittinen historia s 171 (Eino Jutikkala), jossa todetaan hieman vähätellen ”jopa ilmaan ammuskelemalla...”; Jussi Niinistön mukaan ammuskeltiin ”pääasiassa maahan ja ilmaan”, kuitenkin viisi luotia olisi hänenkin mukaansa tullut sisään taloon, ja yksi lävisti poliisimiehen takin (s 110).

⁴⁸ Myös presidentti P. E. Svinhufvudin poika oli halukas lähtemään kapinallisten joukkoon, mutta isänsä kielsi jyrkästi (Häikiö s 500): ”Se mitä Mäntsälässä tapahtuu, on verrattavissa joukkohulluuteen.”

⁴⁹ Mäntsälän kapinasta ks esim. Soikkanen 1975 s 533–537; Suomen historian pikkujättiläinen s 649–650 (Salokangas); Vuosisatamme Suomi s 115 (Salokangas); Martti Ahti: Kaappaus? Suojeluskuntaselkkaus 1921. Fascismin aave 1927. Mäntsälän kapina 1932. Helsinki: Otava 1990 s 117–319; ks. myös Häikiö s 489–518.

muodostui varovaista vastavoimaa lapualaisia kohtaan.⁵⁰

Merkillepantavaa oli myös, että lapuanliikkeen radikaalisuus ja kapinahanke nakersivat jonkin verran esimerkiksi ylioppilasnuorison vankasti miehittämää Akateemista Karjala-seuraa. Sen parissa oli huomattavaa ymmärtämystä oikeistoradikalismille, mutta liika oli vähitellen liikaa laillisuuskannalla olleille. Keväällä 1932 AKS:n jäsenistöstä erosi noin sata henkilöä, kymmenesosa jäsenkunnasta, ei kuitenkaan sen enempää.⁵¹

Kapinoinut lapuanliike lakkautettiin, mutta sen seuraajaksi perustettiin saman hengen lapsena kesällä 1932 uusi puolue, Isänmaallinen kansanliike (IKL). Kiihkeät tunnelmat ja painostaminen jatkuivat edelleen. Vielä toukokuussa 1933 repivät suojeluskuntalaiset SDP:n ja Suomen liput alas lippusaloista Hämeen sillalla, Tampereella järjestetyn puoluekokouksen yhteydessä.⁵²

Esimerkiksi pääradanvarren Riihimäki välttyi lapualaiskyydityksiltä. Jännitystä oli kuitenkin ilmassa, ja vuonna 1932 työväenyhdistyksessä ryhdyttiin suunnittelemaan talon vartioimista.⁵³ Vahingot jäivät ehkä vartioinnin takia vähäisiksi. Saksalaisten suorittaman Riihimäen valtaamisen 15-vuotisvuosipäivänä huhtikuussa 1933 miesjoukko kävi kirkkaassa päivänvalossa kiinnittämässä siniristilipun talon savupiippuun. Vielä erikoisempaa tapahtui lokakuussa 1934. Jotkut kävivät varta vasten varastamassa työväentalolta Karl Marxia esittäneen maalauksen. Se tuhrittiin ja lähetettiin pakinoitsija Sasu Punaselle *Suomen Sosialidemokraattiin*.⁵⁴

Noina vuosina oli kiinnostus opintoasioihin Riihimäellä varsin laimeaa, ehkä tällaisten jännitteitten takia, joskin muutamia luentotilaisuuksia järjestettiin. Vuonna 1929 Etelä-Hämeen sos.dem. piiritoimikunta järjesti Riihimäellä luentokurssit. Toivo Aaltonen esitelmöi kunnallispolitiikasta, piirisihteeri Väinö Kivisalo lastenkasvatuksesta ja järjestäjä Arvi Hautamäki sivistystyöstä. Päätäjäjaisissa perustettiin opintokerho, joka jakautui alaosastoihin, kunnallis- ja kirjallisuuskerhoihin. Toiminta vaimeni kuitenkin pian.

Seuraava opintokerho saatiin aikaan vasta vuonna 1935, ja sen aiheina olivat kunnallistieto, ammattiyhdistysliikkeen järjestötehtävät ja kirjanpito. Pian sekin lopahti, mutta vuonna 1937

⁵⁰ Jussi Niinistön kaunistelevan arvion mukaan ”kommunisminvastainen kansanliike oli kuin vuolas kevätvirta, joka tempasi mukaansa myös vettä samentavaa maa-ainesta” (s 137).

⁵¹ Klinge 1978b s 154–159.

⁵² Ks. tarkemmin esim. Soikkanen 1975 s 527–533, 540–543; IKL:n perustamisesta ks. esim. Silvennoinen, Tikka, Roselius s 235–238; Tasavallan vuodet s 83–84 (Paavolainen).

⁵³ Lähiseudulla Herajoella tapahtui lapualaisille erikoinen kömmähdys: miesjoukko oli syksyisenä yönä 1932 liikkeellä aikomuksenaan räjäyttää Herajoen työväentalo. He kuitenkin erehtyivät rakennuksesta ja pommista kärsi vaurioita kauppalan lastenkodin kivijalka (Mirja Piranta: *Kylän dynamo. Välähdyksiä Herajoen Työväenyhdistyksen historiasta vuosilta 1908–2008*. Turenki 2008, s 13).

⁵⁴ Kari Tapiola: *Riihimäen Työväenyhdistys 1903–1963*. Hämeenlinna 1966 (Tapiola 1966), s 187–190; pakkoliputuksesta ks. myös Pekka Tuominen, Eeva Tuominen: *Marssi, tanssi ja taide. Riihimäen työväenyhdistyksen soittokunta 1906–2006*. Riihimäki 2006, s 20, kuvateksti. Taulu palautettiin aikanaan

aloitettiin uudelleen ja nyt TSL:n alaisena kerhona. Kun opintokerhoja alkoi kauppalassa olla laajemminkin, muodostettiin huhtikuussa 1939 yhteiselimeksi Riihimäen työväen sivistysjärjestö. Siihen liittyi kaikkiaan kymmenen järjestöä, puolueosastoja, urheiluseuroja ammattiosastoja. Ensimmäisenä puheenjohtajana oli Niilo Etelämäki, varapuheenjohtajana A. Ekholm ja sihteerinä Eino Seuranen. Saatiinpa yhdeksi luennoitsijaksi keväällä myös R. H. Oittinen.⁵⁵

Martti Häikiö on Svinhufvud-elämäkerrassaan ytimekkäästi tiivistänyt: ”Lapuan liike, kyyditykset ja Mäntsälän kapina olivat todellinen uhka kansanvallalle.”⁵⁶ Sosialidemokraatit korostivat kansanvallan puolustamista ja sen vuoksi tukivat joulukuussa 1932 aloittanutta edistyspuoluelaisen pääministeri T. M. Kivimäen porvarillista hallitusta, joka suhtautui torjuen sekä oikean että vasemman laidan ääri-ilmiöihin. Hallituksella ei ollut eduskunnan enemmistöä tukenaan, mutta siitä muodostui vuoteen 1936 jatkaessaan poikkeuksellisen pitkäikäinen. Tukeminen oli sosialidemokraateille hieman hankalaa, sillä hallituksen aikana kiellettiin esimerkiksi punaisten lippujen käyttö. Lisäksi vuonna 1934 hyväksyttiin ns. kiihotuslaki sekä puserolaki, jotka muodollisesti suuntautuivat sekä oikealle että vasemmalle.⁵⁷

”Vissejä vaatimuksia...”

On mielenkiintoista huomata, että TSL:n toimikunnan pöytäkirjoista, edustajiston pöytäkirjoista tai vuosikertomuksista ei 1920–30-luvun vaihteessa löydy mitään suorina mainintoja yhteiskunnassa tuolloin pelottavalla voimalla vyöryneestä oikeistoallokosta, jota edellä on liiton toimintaympäristönä kuvattu. Viittausten puuttuminen on aivan ymmärrettävää monellakin tavalla. Aika oli erittäin jännittyntä.

Ensinnäkin pöytäkirjat ja toimintakertomukset pysyttelivät muutenkin yleensä rajatusti vain TSL:n omassa, rutiinimaisessa toiminnassa. Viittaukset ulkoiseen toimintaympäristöön olivat kaiken kaikkiaan vähäisiä. Poliitikasta tai puolueiden toiminnasta ei yleensäkään mainittu mitään. Toimikunnan pöytäkirjat sisälsivät jatkuvasti tavattoman määrän ns. juoksevia asioita, kirjeenvaihtoa, järjestäjän matkojen selostuksia ja muita vastaavia kuvauksia. Niissä ei missään vaiheessa kosketeltu tai selostettu päivän poliittista tilannetta.⁵⁸

Toiseksi niukkaa asiatyylä puolusti varmasti myös terve itsesuojeluvaisto, sillä luonnollisesti vuotuiset toimintakertomukset jaettiin avustusanomusten liitteinä tiedoksi myös valtiovallan edustajille. Ja lisäksi: kaikkea sitä mitä toimikunnan keskusteluissa oli todella esillä, oli tuskin syytä

puhdistettuna työväenyhdistykselle.

⁵⁵ Tapiola s 219–221; Riihimäen-Lopen opintojärjestö s 5–6.

⁵⁶ Häikiö s 524.

⁵⁷ Kivimäen hallituksesta ja sen tukemisen ongelmista ks. Suomen työväenliikkeen historia s 190–191, 194–195; ks. myös Suomen historian pikkujättiläinen s 650–654 (Salokangas).

⁵⁸ Esim. toimikunnan pk 12.12.1929 käsitteli mm. kokouksessa esillä olleita ilmoitusasioita, Hautamäen selostuksen Kauhavan kurssilta, Työväenopistojen liiton ehdotuksen yhteistoiminnan tiivistämiseksi jne.

paperille kirjoittaa, ei varsinkaan tuona ajankohtana 1920–30-lukujen vaihteessa.

Lapuanliikkeen uhkaavan vaikutuksen yhteiskuntaan ja etenkin työväenliikkeeseen voi kuitenkin aistia tavallaan rivien välistä. Esimerkiksi edustajiston kokouksessa marraskuussa 1929 käyttivät muutamat vasemmistososialistien edustajat puheenvuoroja ihmetellen erityisesti, miksei heidän suuntauksensa henkilöitä käytetty TSL:n luennoitsijoina. Tällaisia puheenvuoroja esittivät ammattiyhdistysmiehet Emil Tuomi ja Oskari Jalava.

Liiton sihteeri Pekka Railo puolusteli menettelyä sillä, ettei ihan kaikkien tilaisuuksien alustajia ollut edes kirjattu muistiin. Erikoista mainintaa voi pitää jonkinlaisena väistöliikkeenä. Jalo Aura KK:sta korosti puolestaan sitä, ettei olennaista ollut poliittinen kanta vaan esityskyky ja taidot; aikamoinen kiertoilmaisuus oli tämäkin. Väinö Voionmaa totesi painokkaasti myös, että liitossa tehtiin ”puolueetonta sivistystyötä”, ja kouluttajien asiantuntemus oli hyvin tärkeää. ”Valtionavun vuoksi on luennoitsijoiden pätevyydelle ja sopivaisuudelle asetettava vissejä vaatimuksia”.⁵⁹ Voionmaan omat vahvat lähtökohdat ja periaatteet tietäen, kuten edellä olevasta on voitu havaita, osaa hyvin arvata näiden vaatimusten luonteen ja merkityksen, sopivaisuuden erittäinkin.

Edustajisto kokoontui Helsingin työväentalolla seuraavan kerran toukokuussa 1930. Tällöin ei enää käyty ainakaan pöytäkirjaan merkittyä keskustelua edellisen vuoden toimintakertomuksesta. Yhtään poikkinaista sanaa ei sihteerin kirjaaman pöytäkirjan mukaan esitetty.⁶⁰ Kulunut puoli vuotta lapuanliikkeen laajentumista ja uhoamista oli tässä aivan varmasti taustalla suita supistamassa, tai ainakin kirjurin kynää hillitsemässä.

Toinen, ehkä vielä dramaattisempi tapahtuma löytyy myös vain kokouspöytäkirjojen rivien välistä myöhemmin. Toukokuussa 1930 TSL:n toimikunta kokoontui liiton omassa toimistossa Helsingin työväentalolla.⁶¹ Seuraava kokous pidettiin kesän tauon jälkeen syyskuun alkupäivinä kuitenkin aivan muualla, Kulutusosuuskuntien Keskusliiton toimitalossa Kirkkokadulla Kruununhaan kaupunginosassa. Miksi tehtiin kerrankin kokouspaikan vaihdos?

Lapuanliikkeen masinoima talonpoikaismarssi järjestettiin maanantaina heinäkuun seitsemäntenä päivänä 1930. Se heijastui odottamattomalla tavalla ja voimakkaasti helsinkiläiseen työväenliikkeeseen ja samalla myös Työväen Sivistysliittoon: työväentalon ulko-ovet suljettiin. Itse asiassa HTY:n edustajat olivat itse lukinneet ulko-ovet ennalta viikonlopuksi varmuuden vuoksi, kunnes talonpoikaismarssi kuohuntoineen olisi kaupungissa ohitse. Pelättiin häiriköintiä, mistä oli muualtakin jo riittämiin kokemusta. Poliisi teki kuitenkin vielä enemmän: se sinetöi talon lukossa olleet ulko-ovet tykkänään kiinni. Yhdistyksen edustajat kuulivat sittemmin tapaamaltaan sisäasiainministeri Erkki Kuokkaselta (kokoomus) epämääräiseksi syyksi ”vallitsevan rauhattoman tilanteen”.

⁵⁹ Edustajiston pk 24.11.1929, myös lainaukset.

⁶⁰ Edustajiston pk 11.5.1930.

⁶¹ Tmk pk 14.5.1930.

HTY:n talo Siltasaarella oli jo hieman aiemmin joutunut virkavallan huomion kohteeksi. Syksyllä 1929 poliisi teki yllätystarkastuksen talolla, ja yhdestä toimistosta löytyi muun muassa muutamien nuorten työläisten opintoyhdistysten asiakirjoja, jotka viittasivat yhteyksiin kiellettyyn maanalaiseen kommunistiseen liikkeeseen.

Talon omistaneen Helsingin työväenyhdistyksen johtokunnan enemmistö oli koko kaksikymmenluvun vasemmistososialisteja, mikä pääosin juontui vuoden 1920 sääntömuutoksesta. Yhdistys oli siitä alkaen yhdistysten muodostama yhdistys, muodollisesti puolueeton, eikä siinä enää ollut henkilöjäseniä. Ja valtaosa jäsenyhteisöistä oli vasemmistolaisten johtamia ammatillisia järjestöjä. Sosialidemokraatteja oli hallinnossa kyllä mukana, mutta koko ajan vähemmistönä. HTY:n johdossa oli monenlaista väkeä sosialidemokraattien kanssa: suurin ryhmä olivat vasemmistososialistiset ”hoipertelijat”, jotka pyrkivät tekemään pesäeroa Moskovasta johdettuihin kommunistisiin ”huitojiin”, jotka pyrkivät saamaan jalansijaa hekin. Keskinäinen kamppailu sosialidemokraattien kanssa oli kovaotteista, ja vaalivilpistäkin välillä mainittiin.⁶²

Talon ulko-ovien sulkeutuminen merkitsi sitä, että siellä ei voitu järjestää mitään tilaisuuksia, ei myöskään vuokralainen TSL. Suositut ravintolatkin oli suljettava, ja niiden henkilökunta joutui kirjaimellisesti kadulle, työttömäksi. Säästääkseen varoja pyrki HTY syyskuussa myös tyhjentämään talon kaikki toimistot ja lopettamaan niistä lämmityksen. TSL ei kuitenkaan ollut halukas lähtemään talolta, sille mainiosti sopivista, jo tutuista tulleista tiloista. Toimikunnan kokouksessa KK:n tiloissa syyskuussa oli kuitenkin jo esillä enemmän tai vähemmän varma tieto, että talo tulisi siirtymään jo aivan ”lähiaikoina” sosialidemokraattisten järjestöjen hallintaan.⁶³

Lukot haittaavat kulttuuritoimintaa

HTY:n talon, stadin slangilla Byggan, avautuminen ei kuitenkaan tapahtunut ihan helposti. Voi vain arvailla mitä viranomaisen halusi lukittujen ovien sinetöimisellä kertoa tai näyttää talon ja yleisemmin työväenliikkeen edustajille. Talon omistaneelle työväenyhdistykselle ei ollut asetettu mitään toimintarajoituksia, edellä mainitusta löydöstäkään huolimatta. Väinö Tanner pyrki henkilökohtaisesti vaikuttamaan asiassa. Talolla ei voitu pitää järjestöjen sääntömääräisiä kokouksiakaan. Sivistysliiton edustajiston syyskokous 1930 pidettiin marraskuun lopulla perinteisen symbolisen rajan eli Pitkäsillan eteläpuolella Kruununhaan kaupunginosassa. Kokouspaikkana oli yksi tasavallan merkittävimmistä arvokennuksista, Säätytalo.⁶⁴

⁶² Ks. Tuomisto 1984a s 288–293, 302–307, 337–342; ks. talonpoikaismarssista Helsingissä myös esim. Suomen työväenliikkeen historia s 181.

⁶³ Tmk pk 9.9.1930, myös lainaus.

⁶⁴ Edustajiston pk 30.11.1930. – Säätytalo valmistui 1891, arkkitehtina Gustaf Nyström, ja Helsingin työväentalo 1908, arkkitehtina Karl Lindahl. Niiden monumentaalisissa tilakokonaisuuksissa, kuten sisääntuloaulasta nousevassa portaikossa, voi aistia samanhenkisiä arkkitehtuurin piirteitä eriaikaisuudesta huolimatta (ks. Helsingin työväentalon vuosisata s 28).

Pekka Railo muisteli myöhemmin niitä huomattavia käytännön vaikeuksia, joita TSL:n toimintaan aiheutui ovien sinetöimisestä. Talo oli ja pysyi kiinni, mutta siellä vielä toimineiden järjestöjen toimistoihin saattoi kuitenkin kulkea takaovesta, pihan kautta. Sen verran virkavalta jousti. Sivistysliitonkin toimistossa pyrittiin töitä jatkamaan. Ulkopuoliset eivät kuitenkaan päässeet taloon sisään. Railo muisteli, että välttämättömät tapaamiset oli järjestettävä esimerkiksi talon edessä kadulla, poliisin tarkasti valvovien silmien alla.⁶⁵

Ratkaisun yhdet, aivan keskeiset avaimet löytyivät HTY:n johdossa olleiden vasemmistososialistien merkittäväällä myönnytyksellä: he luopuivat hallinnon paikoistaan ja tilalle valittiin yksinomaan sosialidemokraatteja. Yleinen poliittinen kehitys tarjosi lisäavaimet: kovan äärioikeistolaisen lapualaisuhkan aikana käytiin maassa syksyllä 1930 niin eduskunnan kuin kunnallisvaalitkin ja lisäksi tammikuussa 1931 tasavallan presidentin valitsijamiesten vaali. Tuloksista voitiin jo arvioida kokoomuslaisen pääministeri Svinhufvudin voittavan, kuten sitten helmikuussa itse vaalissa kävikin. Lapualaispainostus oli tehnyt tehtävänsä, ja tälle keskeiselle työväentalolle voitiin antaa toimintavapaus.

Tammikuun lopulla 1931 päästiin viimein murtamaan Byggan ulko-ovilta sinetit pois, kun viranomainen antoi luvan. Toiminta saattoi uudelleen käynnistyä työväentalolla, nyt pelkästään sosialidemokraattien johtamana. Myös TSL:n työntekijät ja kokousväki saattoivat taas kulkea liiton kotiin pää pystyssä pääovesta. Komeassa avausjuhlassa puhunut Väinö Tanner korosti, että työväentalo oli selvinnyt vuoden 1918 ”isovihasta” ja nyt se oli kestänyt ”pikkuvihankin”.⁶⁶

Kevättalvella 1931 kohdistui työväentaloon ilkivaltaa: kerran oli hajupommi käytävällä ja toisen kerran räjähti kaksi pirtukanistereihiin tehtyä pientä pommia rappukäytävällä. Taloa pyrittiin vartioimaan omin voimin, samoin viereistä työväen lehtiyhtiön taloa Sirkuskatu 3.⁶⁷

Helsingin työväentalon palauduttua työväenliikkeen käyttöön siirtyi TSL:n toimisto huoneistoon nro 26 eli entiseen Suomen ammattijärjestön huoneistoon. Se käsitti neljä huonetta, ja helmikuussa 1931 liitolle annettiin käyttöön vielä lisäksi yksi toimistohuone. Muuton yhteydessä hankittiin myös lisää kalusteita, konttoritarvikkeita ja muun muassa toinen puhelin. Laajentuneen toimistotilan kuukausivuokra oli 2400 mk (rahanarvonlaskurin mukaan noin 870 euroa).⁶⁸

Kuten edeltä jo kävi ilmi, Helsingin työväentalo ei ollut suinkaan ainoa, joka joutui pakon edessä

⁶⁵ Railon em. haast.

⁶⁶ Ks. Tuomisto 1984a s 342–346, lainaukset s 345. – Vielä loppukevällä 1933 tunkeutui taloon ainakin kerran miesjoukko, joka veti väkisin, osin viinan virkistämänä, tornin lipputankoon siniristilipun sodan päättymisen valkoisena juhlapäivänä 16. toukokuuta. Sitä päivää ei työväenliikkeessä juhlistettu (Tuomisto 1984a s 346). Samanlaisia pakkoliputuksia tapahtui useilla työväentaloilla.

⁶⁷ Tuomisto 1984a s 346.

⁶⁸ Tmk pk 23.1.1931, 17.2.1931.

sulkemaan ovensa. Ovien sulkeutuminen haittasi monella tavalla sitä perinteistä kulttuuritoimintaa, mitä taloilla oli harrastettu. Opintokerhojenkin oli etsittävä korvaavat tilat, mutta useimmiten kerhotoimintaa voitiin siirtää koteihin. Kuoroilla, orkestereilla ja näyttämöillä oli vaikeampaa.

Työväen Näyttämöiden Liitto tiedusteli jäsenyhdistyksiltään syksyllä 1930 olivatko näyttämöt päässeet aloittamaan työväentaloillaan kautensa normaalisti. Vastaus oli paljonpuhuva: Koiton, Vallilan, Helsingin, Turun ja useiden sen esikaupunkien talot, Viipurin, Enson, Tampereen Pispalan, Lahden, Salon, Kuopion, Iisalmen, Kajaanin, Yksipihlajan, Pietarsaaren, Muhoksen, Tyrnävän, Raahen, Oulun, Rovaniemen, Kotkan, Kärsämäen, Vaasan, Palosaaren, Lapuan, Kauhavan ja Rauman työväentalot olivat näyttämöineen kiinni, eivätkä omasta tahdostaan. Jo aikaisemmin olivat toiminnan joutuneet lopettamaan taloudellisten tai poliittisten syiden takia ainakin Tornion, Kemin, Kuusankosken ja Forssan työväennäyttämöt sekä Rakkolanjoen työväenyhdistyksen näyttämö.

Käynnistyneissä neuvotteluissa ovien avaamiseksi saatettiin hyvinkin tarvita TSL:n kursseilla hankittuja neuvottelutaitoja ja politiikan pelisilmää. Joka tapauksessa vielä syksyn kuluessa onnistuttiin toimintaa saamaan alulle ainakin Koiton, Vallilan, Viipurin ja Turun työväenteattereissa. Kuopion työväenteatteri joutui kiertelemään eri paikoissa, kunnes pääsi vuonna 1932 takaisin työväentalolle. Useimmat muutkin pääsivät parin-kolmen vuoden kuluttua aloittamaan uudelleen, mutta muutama sulki ovensa lopullisesti, näin kävi esimerkiksi Pietarsaareissa, Riihimäellä ja Lahdessa. Painetta ja esittämiskieltoja kohdistui viranomaisten taholta myös muutamiin silmätikuiksi muodostuneisiin näytelmiin.⁶⁹

Valtionavustukset pois!

Maalaisliittolainen lehdistö omaksui lapuanliikkeen yhteydessä ja ilmeisesti sen imussa uudelleen kielteisemmän asenteen Työväen Sivistysliittoa kohtaan. Nimimerkki Tolperin kirjoituksesta *Suomenmaassa* käynnistyi syyskuussa 1931 laaja keskustelu porvarillisessa lehdistössä. Tässä kirjoituksessa vaadittiin taloudellisen pulakauden nimissä TSL:n valtionavustusten poistamista.

Vaatimus sai tukea esimerkiksi *Turunmaa*-lehdessä, jonka mukaan sosialistit saisivat toimia omissa oloissaan, ellei yhteistoiminta porvareiden kanssa kiinnostaisi yhteisissä sivistysjärjestöissä. ”Mutta kaiken oikeuden ja kohtuuden nimessä heillä ei ole oikeutta vaatia valtion taloudellista tukea.”⁷⁰

Sivistysliiton parissa oltiin alkusyksyllä 1931 hyvin huolissaan esillä olleista ehdotuksista. Huolta lisäsivät valtiovallan kaavailemat määrärahasupistukset niin luentotoimintaan kuin sivistystyön määrärahoihin, vaikka kokonaan niiden poistamista ei aiottukaan. *Työläisopiskelijan*

⁶⁹ Kalemaa 1980 s 44–46; työväenteattereissa ja niiden ohjelmistovalinnoissa ilmeni myös työväenliikkeen sisäistä kiistelyä, paikoin haluttiin jyrkemmin lapualaisia vastustavaa esiintymistä, jopa kommunistisia näkemyksiä tukevaa (s 44). Ks. myös Seppälä eri kohdin, esim. s 105–107.

⁷⁰ Tässä seurataan Järvisen kuvausta lehtikirjoittelusta s 66–68, lainaus s 67.

pääkirjoituksen sävy pysyi levottomuudesta huolimatta asiallisena: ”Kun kansansivistystyö on niitä julkisen toiminnan aloja, jotka eivät vaadi suuria summia eivätkä siis käy valtiolle rasitukseksi, toivomme mekin muiden kansansivistysjärjestöjen kanssa sitä, että vapaan sivistystyön avustamista tarkoittavia valtion määrärahoja ei supistettaisi suhteellisesti enemmän kuin muitakaan määrärahoja, niin kuin nyt on esityksessä tehty.”⁷¹

Sosialidemokraattinen lehdistö puolusti Sivistysliittoa. Esimerkiksi *Kansan Työ* otsikoi jopa kärjekkäästi, että ”maalaisliitto pyrkii yhdessä fascistien kanssa luokkadiktatuuriin”. Lehti halusi palauttaa mieleen TSL:n perustamisen taustan, sisällissodan tapahtumat ja ajatuksen estää vastaavan toistuminen juuri sivistystoiminnan kautta. Lehdessä arvioitiin – tai ehkä porvarillisia lukijoita ja yleisöä laajemmin hieman peloteltiin – että ilman syvällistä sivistystä työväenluokasta voisi tulla kommunistinen. Sivistystoiminnalla se kuitenkin voitaisiin ”kohottaa” sosialidemokraattiseen ajattelutapaan.

Suomenmaan virittämä keskustelu ja vaatimus määrärahojen leikkauksista sai laajaa tukea muusta porvarillisesta lehdistöstä. Kirjoittelu ei varmastikaan aivan suoraan heijastanut porvarillisten puolueiden näkemyksiä, mutta ainakin yleistä ajattelun suuntaa. Lehden toimituksessa innostuttiin itsekin ensi ajatusten saamasta kannatuksesta ja kiiruhdettiin vielä uuteen ehdotukseen, valtionapujen poistamiseen muiltakin työväenjärjestöiltä. ”Onhan sosialisteilla tilaisuus edistää pienviljelystä, urheilua ja raittiutta sekä kansanvalistusta sitä varten perustetuissa puolueettomissa järjestöissä.”⁷²

Edellä lyhyesti esiteltyä lehdistökeskustelua selostaessaan nostaa Pentti Järvinen tutkimuksessaan esiin mielenkiintoisen yksityiskohdan. Oikeistolaisten ja maalaisliiton lehtien esittämässä TSL:n arvostelussa oli kaikesta huolimatta ainakin yksi merkittävä ero. Jo aikaisemminkin korosti *Uusi Suomi* muiden oikeistolehtien tavoin kommunistien vaikutusvaltaa TSL:ssä ja pyrki sitä kautta leimaamaan koko liittoa. Aivan suoraa lakkauttamista lehti ei sentään vaatinut.

Maalaisliittolainen lehdistö korosti puolestaan hyvin mielenkiintoisella tavalla sivistyskäsityksen jakamattomuutta, ei niinkään kommunistien vaikutusta. Sillä taholla korostettiin, että työväestön olisi voitava toimia muun väestön kanssa yhdessä ”puolueettomissa järjestöissä”.⁷³ – Tällaisen ajattelun kaikuja on kuultu aina silloin tällöin myöhemminkin: työväen tai vasemmistolaisesti ajattelevien toiminta on lähtökohtaisesti ”poliittista”, muiden ”puolueetonta”.

Sosialidemokraattien näkemys oli toinen kuin lehdistökeskustelussa porvarillisella puolella. Castrénin mietintökin oli antanut sille perustelunsa. Työväenliike tarvitsi omia erityisiä järjestöjään, riippumatta siitä, että työväen uusi henkinen nousu oli tapahtunut osin myös valtiollisen tuen

⁷¹ A. H:ki [Arvi Hautamäki]: Uusi työkausi. Työläisopiskelija 6/1931; samaan suuntaan kirjoitettiin myös lehden pääkirjoituksessa 7/1931.

⁷² Lainaukset Järvinen s 68.

⁷³ Järvinen s 68.

varassa. Väinö Voionmaa korosti TSL:n kymmenvuotisjuhlien yhteydessä vuonna 1929 *Työläisopiskelijassa*, että valtiollinen ja talouspoliittinen toiminta oli ”liian ahdas ja kaita erityisen ja itsenäisen työväen sivistysliikkeen aiheeksi ja pohjaksi ja tilapäinen kansalaiskasvatus liian rajoitettu työväen sivistysliikkeen korkeimmaksi tarkoitukseksi”.

Voionmaa painotti havainnollisen selkeästi, että ”työväensivistystyön kohteena tulee olla ei ainoastaan asia, vaan myöskin ihminen. Työläinen on erikoinen ihminen senvuoksi, että hän on työläinen”. Tätä kautta Väinö Voionmaa perusteli itsenäisen työväen sivistyksen yhteiskunnallisen oikeutuksen ja myös tarpeellisuuden. Sen ”voi tyydyttää ainoastaan työväen oma vapaa sivistystyö”. Voionmaa jatkoi, että ”sanomattakin on selvää, että tämän työn suorituksessa on noudatettava tieteellistä selvyyttä, rehellisyyttä ja tasapuolisuutta sekä kaikkia alan parhaita opintomenetelmiä, joita on noudatettava kaikessa todellisessa sivistystyössä”.⁷⁴

Määrärahoja karsitaan

Lapuanliikkeen aiheuttamassa oikeistolaisen intoutumisen vyöryssä käynnistynyt lehdistökeskustelu vaikutti ainakin jossain määrin taustalla siihen, että vuoden 1931 valtiopäivät päättivät karsia seuraavalle vuodelle tarkoitettuja kansansivistyksen määrärahoja. Osittain supistuksiin vaikutti kyllä myös talouspulan aika ja yleinen niukkuus rahasta.

Supistusten uhka sai sivistysjärjestöt liikkeelle. Jo keväällä 1931 kävi Sivistysliiton lähetystö maalaisliittolaisen opetusministeri Antti Kukkosen puheilla. Syksyllä jätettiin aiheesta lisäksi kirjelmä eduskunnan valtionvarainvaliokunnalle.

Yliopiston kansansivistystoimikunnalle varatut määrärahat poistettiin valtion tulo- ja menoarviosta kokonaan. Lähes kokonaan otettiin myös pois kansantajuiseen tieteelliseen luentotoimintaan tavallisesti varatut varat. Niistä oli suomenkieliselle luentotoimistolle ollut käytettävissä 54 prosenttia, ruotsinkieliselle 16 prosenttia ja Työväen Sivistysliitolle 30 prosenttia.

Tässä on kuitenkin syytä huomata se, että supistusten kohteeksi joutuivat TSL:n ohella myös porvarilliset sivistysjärjestöt. Kaikki joutuivat vähentämään toimintaansa, ja tavallaan kaikki sivistysjärjestöt olivat samalla viivalla. Voidaan kyllä arvioida Pentti Järvisen tavoin, että luentotoimintaan tarkoitettujen varojen karsiminen heijastui nimenomaan TSL:n saralla voimakkaammin kuin muissa järjestöissä. Oli vaikeampaa saada tukea muualta.⁷⁵

Varojen supistuminen näkyi jo syksyn 1931 kuluessa. Tampereella marraskuussa pidettyjen neuvottelupäivien lisäksi ei TSL järjestänytkään sinä syksynä enää muuta kuin yhdet

⁷⁴ Väinö Voionmaa: Suomen työväen henkinen nousu. *Työläisopiskelija* 7/1929, myös lainaukset.

⁷⁵ Järvinen s 68–69. – *Työläisopiskelijan* pääkirjoituksessa 6/1932 oltiin huolestuneita kaikkea kansansivistystyötä uhanneesta ”määräraha-hallasta”. Samalla todettiin, että vuodelle 1932 tehty määrärahan leikkaus oli keskimäärin 20 %, mutta TSL:n osalle tuli 25 % supistus.

opintojohtajakurssit, marraskuussa Pieksämäellä. Osallistujia oli 26.⁷⁶

Vuodelle 1932 TSL:lle myönnettiin 100 000 markkaa valtionavustusta sekä vain 15 000 mk luentotoimintaan, mikä oli 45 000 mk vähemmän kuin kolme vuotta aiemmin. Seuraukset näkyivät myös tilastoista. Kun vielä vuonna 1931 TSL:n parissa eri puolilla maata pidettiin 507 luentoa, pidettiin niitä seuraavana vuonna enää 147. Vuonna 1933 luentojen määrä aleni vielä siitäkkin 87:ään. Luentolukemien nousu alkoi uudelleen vasta vuonna 1935.

Valtionapu aleni vuodelle 1934 tultaessa 86 900 markkaan. Luentoisiin saatiin varoja 9000 mk. Käänte tapahtui vuoden 1935 valtion tulo- ja menoarviossa. Silloin TSL:lle myönnettiin 110 000 mk (rahanarvonlaskurin mukaan noin 41 400 euroa) valtionapua, ja luentoisiin varattuja varojakin nostettiin jo lähes 21 000 markkaan. Vuosikymmenen lopulla liiton valtionavuksi vakiintui 165 000 mk (noin 57 000 euroa). Luentotoimintaa varten saatiin 78 000 mk. Summien vertailukelpoisuutta vaikeuttaa sekin, että inflaatio vei kolmekymmenluvun loppupuolella rahanarvoa alemmas hetkittäin (1937) viiden prosentin vuosivauhdilla.⁷⁷

Rinnastuksena voidaan mainita, että Työväen Urheiluliiton saamat valtiolliset avustukset loppuivat hetkeksi aivan kokonaan. Jo 1920-luvun lopulla oli TUL:lle esitetty suorasanaisia vaatimuksia yhteistoiminnasta SVUL:n kanssa ehtona valtionavulle. TUL toimi toisin kuin TSL, sillä se kieltäytyi kaikesta yhteistoiminnasta porvarillisten liittojen kanssa. SVUL:n puolella pidettiin lähes maanpetoksellisena sitä, ettei työläisurheiluliitto antanut urheilijoitaan esimerkiksi kansainvälisiin edustustehtäviin.

TUL torjui yhteistoimintavaatimukset erityisesti menettelytavan takia. Työmarkkinoillakaan asetelma ei ollut ihan tasapainoinen, sillä monin paikoin verstaan ovet pysyivät kiinni tunnetuilta TUL:n seuran kuulualta. Paikoin taas työläisiltä edellytettiin suojelusunnan jäsenyyttä. Liiton urheilijat eivät kuitenkaan jääneet ilman kansainvälistä kokemusta, sillä kilpailuihin ulkomailla ja myös työläisolympialaisiin osallistuttiin, ja vieläpä varsin hyvin tuloksin. Sosialidemokraatit tekivät eduskunnassa aloitteen liiton valtionavuksi ja edellyttivät samalla yhteistoimintavaatimuksen poistamista. TUL jäi joka tapauksessa ilman valtionapua vuonna 1932.

Seuraavana vuonna 1933 TUL sai kuitenkin avustusta raha-arpajaisten voittovaroista. Edellytyksenä oli, ettei se osallistuisi poliittiseen toimintaan. Urheiluliiton sääntöihin jouduttiin melkein pakon edessä sorvaamaan eräänlaisena kompromissina maininta ”valtiollisen toiminnan” kieltämisestä liiton toiminnassa. TUL:n liittoneuvosto joutui pitkän hampain hyväksymään tämän ehdon vuonna 1934, ja avustuksia onnistuttiin sen jälkeen jälleen vuosittain saamaan.⁷⁸

Sivistysliitto ei joutunut kokemaan aivan TUL:n kaltaista tylyä kohtelua, kuten edellä havaittiin.

⁷⁶ Tmk pk 8.9.1931.

⁷⁷ Tiedot toimintakertomuksista ja Rahamuseon rahanarvonlaskurista.

⁷⁸ Hentilä 1982 s 316–319, 340–355; Soikkanen 1975 s 550.

Sen toiminnan lähtökohdat olivat toisella tavalla joustavammat, melkeinpä aivan yleisesti tunnustetut, ja keskinäissuhteet yhteistyökumppaneihin käytännössä tasaveroiset. Olavi Puro toimi TSL:n taloudenhoitajana aina kuolemaansa 1933 saakka. Sen jälkeen taloudenhoidon tehtävät siirrettiin liiton sihteerille.

Vuonna 1934 käynnistyi kaksi pitkäksi venyntyä valitusprosessia, jotka ilmiselvästi liittyivät myös ajan henkeen. Jyväskylän ja Viipurin kaupunginvaltuustot olivat anomusten perusteella kumpikin myöntäneet tavanomaisia avustuksia muiden mukana myös eräille työväen musiikki-, raittius- ja urheilujärjestöille, kaikkiaan yli kymmenelle. Kummankin valtuuston päätöksistä valitettiin maaherroille ja vaadittiin päätösten kumoamista. Perusteluna oli valittajien mielestä se, että kaikki mainitut, avustettavat järjestöt kuuluivat sosialidemokraattiseen puolueeseen. Auliit maaherrat kumosivatkin tehdyt päätökset.

Asia ei päättynyt siihen. Molemmat kaupunginvaltuustot ja kaikki asianomaiset järjestöt hakivat maaherrojen päätöksiin muutosta Korkeimmalta hallinto-oikeudelta. Oikeus totesi viimein kevättalvella 1936, etteivät valtuustot olleet menneet toimivaltansa ulkopuolelle ja kumosi maaherrojen päätökset. Vain yhden järjestön kohdalla maaherran päätös pysyi voimassa.

Periaatteellista ratkaisua tervehdittiin ilolla myös Työväen Sivistysliitossa. Sen lehden pääkirjoituksessa todettiin, että ”voidaan siis niin kuin tähänkin asti jonkin kunnan alueella myöntää avustuksia kuntien varoista pelkäämättä kunnan elimien näin menetellessään ylittävän niille kuuluvaa päätösvaltaa”.⁷⁹

- - - tietolaatikko

PEKKA RAILO, ”TALOUSMIES TSL-PURREN AIROISSA”

Tullessaan loppusyksyllä 1926 Sivistysliiton sihteeriksi oli 38-vuotiaalla Pekka Railolla jo takanaan värikäs taival.⁸⁰ Hän oli ehtinyt kokea elämää monelta kulmalta ja oli siten esimerkillinen toimiessaan sivistystyön keulahahmona muille.

Nuorukaisena mikkeliäläissyntyinen poliisin poika Railo suoritti apteekki-alalla Kotkassa ja Turussa työskenneltyään farmasian tutkinnon. Työn ohella hän luki itsensä aikuisiällä ylioppilaaksi ja pari vuotta myöhemmin 1917 hän valmistui jo filosofian maisteriksi. Sen jälkeen hän siirtyi sanomalehtimieheksi Viipuriin ja Sortavalaan, missä hän oli *Päivän Tiedot* -lehden toimitussihteerinä vuosina 1917–18.

Vuonna 1918 hän oli kahdeksan kuukautta valkoisten vankina. Kiireellä perustettu Tammisaaren

⁷⁹ Työläisopiskelija 4/1936.

⁸⁰ Vuoteen 1907 Avelin, 1888–1975.

vankileiri ei ollut suurin (noin 10 000 vankia, vertaa Suomenlinnan 13 300, Hennalan 13 000 vankia), mutta sen jälkimaine oli pahemmasta päästä.⁸¹ Suomen Sosialidemokraatin toimittajan tehtävistä hän siirtyi vuonna 1920 Työväen sanomalehtien tietotoimiston (TST) johtajaksi. TSL:n toimikunnan jäsen, lehtimies Yrjö Räisänen houkutteli Railoa liiton palvelukseen, kun Hj. Eklund oli vuonna 1926 päättänyt siirtyä muualle.

Railo muisteli myöhemmin Sivistysliittoon siirtymistään. Hän toimi vuosia TST:n päätoimittajana, mutta oli sanomansa mukaan, ehkä pikkuisen vitsaillen, ”vähän kyllästynyt, koska siinä joutui aina vaan kehumaan muita”. Kansanedustajat ja muutkin liikkeen johtohahmot olivat lisäksi usein tyytymättömiä, kun heitä ei esitelty mielestään riittävästi toimiston välittämässä uutisissa. Railo halusi sanomansa mukaan, ilmeinen pilke silmäkulmassa, päästä itsekin joskus näkyville, ja työväen sivistystyö houkutteli.⁸²

”Kiiltävien lasien takaa” pilkahtanut ”huumorintajuinen välähdys” oli Oiva Valavaarankin ensimmäisiä muistikuvia Railosta, kun Valavaara asteli uutena henkilönä liiton toimistoon. Huumoria ja ”ymmärtävää suopeutta” tulikin sitten riittämään.⁸³

Hjalmar Eklundin jälkeen Railo tarttui syksyllä 1926 ”TSL-purren airoihin ja souti tätä purtta sitten tyynessä niinkuin myrskyssäkin yli puolentoistakymmentä vuotta”. Pekka Railo toi liittoon mukanaan paitsi lehtimiestaitojaan myös vankan taloudellisen osaamisensa. Railon aikana vakiintuivat monet toimintamuodot ja käytännöt, jotka sitten olivat pitkään vallitsevina liiton parissa.

Railo oli liittoon tullessaan elämäkokemuksiensa kypsytämä, huolella harkitseva mies. Hänen arvioitiin seisovan vakaasti ”molemmin jaloin tukevalla maakamaralla”. Huumori pilkahteli ainakin Kaapen nimimerkillä laadituissa kirjoituksissa.

Liitolle oli hyvin arvokasta myös hänen ”järjestävä kykynsä”; se oli tarpeen hieman epäkäytännöllisen Eklundin jälkeen, kuten ainakin Lyyli Takki arvioi *Työläisopiskelijan* kirjoituksessaan vuonna 1943. Siihen kykyyn luotettiin laajemminkin. Vuosina 1929–43 hän toimi Kansansivistystyön maailmanliiton Suomen osaston sihteerinä. Puheenjohtajana oli pitkään professori Zachris Castrén.

Pekka Railo osallistui lisäksi pääkaupungin kunnallispolitiikkaan, oli sosialidemokraattisena kaupunginvaltuutettuna ja toimi myös kaupunginhallituksen jäsenenä. Hän oli varamiespaikalta

⁸¹ Railo toimi Tammisaaren vankileirillä ollessaan välskärinä, ks. Jouni Eerola: Tammisaari 1918. Helsinki 1988 esim. s 25–30, ks. myös Railo 2011, eri kohdin, esim. s 69–70.

⁸² Railon em. laaja haastattelu, myös lainaus; haastattelusta on sattumoisin julkaistu myös tilannekuva teoksessa Työväenliike kulttuuritekijänä s 95; ks. myös Pekka Railon ajankohtaisia elämäkertatietoja lehtimiesmatrikelissa, Työväen Joulualbumi 1926, s 125.

⁸³ Oiva Valavaara: Vuosikymmenet täyttyvät. Työläisopiskelija 3/1958.

eduskunnassa, Uudenmaan vaalipiiristä valittuna kansanedustajana jatkosodan vuosina 1941–44. Vuonna 1942 Railo siirtyi Sivistysliitosta Helsingin kansakoulujen taloudenhoitajaksi sekä kuusi vuotta myöhemmin opetus- ja sosiaaliasiain apulaiskaupunginjohtajaksi.⁸⁴

Kaupunginjohtajan virkatöiden jälkeenkin Pekka Railolla riitti vielä kunnallisia sekä muitakin luottamustehtäviä, niin muutamissa yrityksissä kuin työväenjärjestöissäänkin. Hän oli muun muassa Työväen Matkailuliiton johtokunnan sekä myös Kansan Matkatoimiston johtokunnan jäsen.

Hänen osuvat sanavalintansa SDP:n vuoden 1955 puoluekokouksessa kertoivat ensinnäkin hyvästä tilannetajusta. Toiseksi ne kevensivät HTY:n talolla kireämmäksi käynnyttä tunnelmaa; sosialidemokraattien sisäiset kiistat olivat juuri pahasti kärjistymässä. Esittäessään kokousväelle Työväen Matkailuliiton tervehdystä ja onnitteluja puolueen ”tähänastisista saavutuksista” hän muun muassa totesi: ”Jos tämä politiikka käy liiaksi hermoille, niin kääntykää Työväen Matkailuliiton ja Työväen Matkatoimiston puoleen. Suosittelemme hyviä rengasmatkoja! Nämä helpottavat!” Salissa raikui nauru ja suosionsoitukset.⁸⁵

- - -

Uusia jäseniä

TSL kykeni jossain määrin jarruttamaan käyttöön saatavien varojen jyrkkää alenemista siten, että sen jäsenjärjestöiltä saamat jäsenverot kasvoivat samoihin aikoihin. Viranomaiset lakkauttivat vasemmistososialistien johtaman Suomen paperiteollisuustyöväen liiton, ja se poistettiin TSL:n rekisteristä marraskuussa 1930. Työtä jatkamaan perustettu Suomen paperiteollisuudentyöntekijäin liitto liittyi TSL:n jäsenjärjestöksi heti samassa kuussa. Jäsenverojen maksamattomuuden takia jouduttiin rekisteristä poistamaan Työväen raittiusliitto marraskuussa 1930.

Uuden SAK:n jälkeen liittyivät TSL:n riveihin seuraavaksi heinäkuun alusta 1931 uusina jäseninä perustetut Suomen rakennustyöläisten liitto, Suomen työläisliitto, Suomen muurarien liitto ja Suomen metallityöväen liitto. Vuoden 1932 alussa mukaan tuli Suomen kunnantyyöntekijäin liitto ja vuotta myöhemmin, vuoden 1933 alussa, Suomen elintarvetyöläisten liitto.

Ammattiyhdistysliikkeen merkitys TSL:ssä kasvoi tuntuvasti 1930-luvun kuluessa. Ero oli selkeä edelliseen vuosikymmeneen verrattuna. Kun varmemmaksi vakuudeksi heinäkuussa 1933 jäseneksi tuli vielä Suomen puutyöväen liitto ja seuraavan vuoden alussa Suomen rautatieläisten liitto.

Jäsenistö ei voinut juuri muualle enää laajentuakaan kuin ammattiyhdistysliikkeen suuntaan, sillä muut työväen yhteiset järjestöt olivat jo varhemmin liittyneet mukaan. Vuoden 1936 alussa mukaan liittyi Suomen kuljetustyöntekijäin liitto, vuotta myöhemmin Suomen sosialidemokraattinen

⁸⁴ Ks. esim. P-o [Lyyli Takki]: Talousmies. Työläisopiskelija 4/1943, myös lainaukset; Työläisopiskelija 3/1948; ks. myös Suomen kansanedustajat II s 813–814; Pikkusaari 2014 s 77–78; Hautamäki 1954 s 111–114.

⁸⁵ Lainaukset Railo 2011 s 65.

sanomalehtimiesliitto sekä vuoden 1938 alussa Suomen nahka-, jalkine- ja kumityöväen liitto, Suomen vaateustyöläisten liitto ja vielä Työväen Akatemian toveriliitto.⁸⁶

Kolmekymmenluvun lopulla Sivistysliittoon kuului siten kaikkiaan 28 työväenjärjestöä. Niissä oli henkilöjäseniä yhteensä 597 070. Helsingin työväentalolla pidetyissä edustajakokouksissa oli keväisin ja syksyisin laajimmillaan 75 jäsenjärjestöjen edustajaa. Se kertoi aikamoisesta kasvusta viiden miehen perustamalle järjestölle kahdessa vuosikymmenessä. Perustajat toki edustivat heti lähtökohtaisesti merkittävän laajoja joukkoja.

Eniten kokousedustajia oli Kulutusosuuskuntien Keskusliitolla, yhteensä 28. SAK:lla ja sosialidemokraattisella puolueella oli kummallakin viisi. TUL:llä oli neljä. Pienviljelijäin liitolla sekä sos.dem. raittiusliitolla oli oikeus kolmeen edustajaan, kaksi edustajaa oli sos.dem. työläisnuorisoliitolla, metallityöväen liitolla ja puutyöväen liitolla. Kaikilla muilla, jäsenmäärältään pienemmillä, oli yksi edustaja.⁸⁷

Toimintaa oikeistopaineen alla

Lapuanliikkeen voimakkaimmat vuodet olivat kaiken kaikkiaan työväenliikkeen järjestötoiminnassa hyvin ahdistavaa aikaa. Paikallisella tasolla tapahtunut työväen edustajien painostaminen koettiin erittäin raskaana, jopa pelottavana. Vuosikymmen aikaisemmin koettu yhteiskunnan kahtiajakautuminen nousi tavallaan uudelleen kärjekkäästi ja painostavana esille. Monen työväenjärjestön toiminta keskeytyi tai vähintäänkin vaimeni vuosien ajaksi. Esimerkiksi Messukylän sos.dem. naisyhdistyksen toimintakertomukseen kirjattiin 1930-luvun alussa kuvaavasti: ”Suuri työttömyys on tuonut puutetta työväestön keskuuteen, paljo hätää ja kärsimyksiä. Synkkä taantumus koittaa murskata työväenluokan saavutukset.”⁸⁸

Sivistystoiminnassa työ oli paikoitellen hyvinkin vaikeaa. Porissa keskusteltiin jo vuonna 1928 oman paikallisen sivistystoimikunnan aikaansaamisesta, ja se saatiinkin alulle vuonna 1930. Tilanne oli kuitenkin hyvin tukala, niinpä ”siltoin vallinneen työttömyys- ja taantumuskauden puristuksessa se ei jaksanut elää”, kuten myöhemmin kuvailtiin.

Sivistystoimikunta saatiin olojen rauhoituttua toimintaan vasta toukokuussa 1937. Seuraavana vuonna nimeksi otettiin Porin seudun työväen sivistysjärjestö. Kuvaavaa on, että tässäkin tapauksessa hyvin voimakkaan panoksen antoi yksi sivistysasioille sydämensä antanut henkilö, sos.dem. piirisihteerinä vuodesta 1931 alkaen toiminut Arvi Kontula. Häntä kannustivat sivistystyön saralla eteenpäin opinnot Työväen Akatemiassa lukuvuonna 1927–28 ja myöhemmin Yhteiskunnallisessa korkeakoulussa.⁸⁹

⁸⁶ Ks. Valavaara 1939 s 188–189; Valavaara 1954 s 186–189.

⁸⁷ Valavaara 1939 s 187–188.

⁸⁸ Merikoski s 20.

⁸⁹ Arvi Kontula: Kaksi vuosikymmentä tehokasta sivistystyötä. Työläisopiskelija 5/1957, myös lainaukset;

TSL:n opintotoiminta käynnistyi Keravan kauppalassa jo vuonna 1922 suurelle yleisölle tarkoitettujen luentojen muodossa. Myöhemmin opintokerhoissa painottuivat myös kunnalliselämässä tarvittavat taidot ja näkökulmat, kuten edellä mainittiin. Työväenyhdistyksen naisjaostossa oli kodinhoitoon liittyviä aiheita.

Talospulan alkuvaiheissa Sivistysliitto järjesti loka-marraskuussa 1930 Keravan työväentalolla lähinnä uusmaalaisille tarkoitettua opintokerho-ohjaajien kurssin. Vetäjänä oli Uudenmaan sos.dem. piirin sihteeri Aleksi Lehtonen. Kurssilta sai ”henkisiä valmiuksia työttömyyttä vastaan”, kuten Osmo Helenius muisteli lähes kuusi vuosikymmentä myöhemmin.

Luentoja oli kuusi tuntia päivässä, ja kurssi kesti kaksi viikkoa. Ryhmätyömuotoa ei vielä tuolloin käytetty, vaan keskustelua käytiin koko kurssilaisten joukolla. Päättyjäistilaisuudesta muodostui ohjelmallinen iltama. Todistuksen sai 31 henkilöä 16 eri paikkakunnalta. Keravalainen Helenius muisteli, ehkäpä hieman vähätellen, että ”saimme me muutaman opintokerhon aikaan kurssin tuloksena”.⁹⁰

Vuoksenlaakson alueella toimi 1920-luvulta alkaen keskustelu- ja opintokerhoja useissa ammattiosastoissa ja työväenyhdistyksissä. Niiden toimintaa koordinoimaan haluttiin muodostaa TSL:n antaman mallin mukaan yhteinen järjestö. Aloitteentekijänä oli helmikuussa 1935 Enson työväenyhdistys. Sen pariin perustettiin ensin opinto- ja kasvatustoimikunta. Pöytäkirjojen puutteellisuus on tässäkin tapauksessa haitannut historiikin kokoamista. Ajatus oman sivistystoimikunnan aikaansaamisesta alueelle eteni hiljalleen, ja lokakuun alussa 1937 se perustettiin Jääskén pitäjän Enson kylän työväentalolla. Paikalla oli lisäksi edustajia Antrean, Vuoksenniskan, Tainionkosken, Imatran ja Joutsenon Honkalahden työväenjärjestöjen opintokerhoista.

Kymmenien edustajien voimalla perustettiin Ylä-Vuoksenlaakson Työväen Sivistysjärjestö. Siihen tulivat mukaan myös Ruokolahden sos.dem. järjestöt, vaikka edustajaa ei kokoukseen lähetettykään. Ensimmäisenä puheenjohtajana oli Tommi Jyrkinen, varapuheenjohtajana Matti Tontti ja rahastonhoitajana Aino Patjas, kaikki ensolaisia. Opintotoiminnan, kurssien ja luentojen järjestäminen siirtyi sitten vähitellen yhdistyksiltä ja ammattiosastoilta uuden toimikunnan hoidettavaksi.⁹¹

Helsingissä Rafael Paasion johdolla...

Työläisopiskelija 7/1946, 1/1964. – Arvi Kontula oli sittemmin mm. vuosikymmenen ajan Porin työväenopiston johtokunnassa ja vuodesta 1942 alkaen Porin kaupungin huoltosihteeri ja huoltojohtaja.

⁹⁰ Juha Mäkinen: Henkisiä valmiuksia työttömyyttä vastaan. Aikamerkki 3/1987 (Mäkinen 1987) julkaistu myös teoksessa Työväen Sivistysliiton seitsemän vuosikymmentä s 34–35, myös lainaukset; ks. myös Mäkinen 1981 s 160–161.

⁹¹ Vuosikymmenet Vuoksen varrella s 22–29.

Niihin aikoihin, kun lapuanliike kohosi jaloilleen Pohjanmaalla, muodostettiin toisella puolella Suomea, pääkaupungissa Käpylän sos.dem. työväenyhdistyksen parissa ensimmäinen opintokerho. Sen perustava kokous pidettiin 17.11.1929 Käpylän Urheilijain talossa Vipusentiellä. Talo oli muutenkin kolme vuotta aiemmin perustetun työväenyhdistyksen toimintapaikkana. Taloudellisten vaikeuksien takia rakennus siirtyi seuraavana vuonna Helsingin työväenyhdistyksen omistukseen ja tunnettiin siitä alkaen Käpylän työväentalona.

Ajankohtaisista aiheista järjestetyt avoimet keskustelukokoukset edelsivät vuodesta 1927 alkaen kerhotoimintaa. Lisäksi hyvää kirjallisuutta, aikakauslehtiä ja sanomalehtiä välitettiin luettavaksi yhteiskunnallisen ymmärryksen lisäämiseksi. Opintokerhon tavoitteeksi mainittiin tieteellisen sosialismin ja yhteiskunnallisten kysymysten selvittäminen. Maaliskuussa 1930 TSL:n Arvi Hautamäki puhui Käpylässä ”sosialistisen ajattelun uusimmista virtauksista” ja K. Saarnijärvi kertoi Marxin valtiokäsityksestä. Jussi Ahokas alusti puolestaan tammikuussa 1931 ajankohtaisesta aiheesta: ”Lapuanliike ja syyt sen syntymiseen”. Yhdistyksellä oli kolmekymmenluvun alkupuolella parhaimmillaan kaksi opintokerhoa ja lisäksi keskustelukerho. Nuorten kerhossa pyrittiin ”kasvattamaan uutta taistelijapolvea esitelmien, alustusten ja toverillisen seurustelun avulla”. Taloustiedettäkin opiskeltiin. Yhteistä aikaa annettiin myös liikunnalle ja retkeilytoiminnalle. Ajankohtainen aatteellinen tähtäin oli vuoden 1933 kunnallisvaaleissa. Niiden jälkeen yhdistystoiminta hetkeksi vaimentui.⁹²

Hankalana lapualaisaikana käynnistyi opintokerhojen yhteistyökin maan pääkaupungissa. Aloite tuli kuitenkin liiton toimistosta Arvi Hautamäeltä, ei esimerkiksi helsinkiläisiltä puolueosastoilta tai ammattiyhdistysliikkeen parista. Helsingin työväen sivistysjärjestö perustettiin huhtikuussa 1932. Omaa aikaamme ajatellen on mielenkiintoista huomata, että sen ensimmäiseksi puheenjohtajaksi valittiin 28-vuotias kirjaltaja, *Suomen Sosialidemokraatin* levikkiasiamies Rafael Paasio, varapuheenjohtajaksi Helmi Valta ja sihteeriksi Sivistysliiton Arvi Hautamäki.

Rafael Paasio oli ollut jo 1920-luvulla mukana Helsingissä sos.dem. nuorisoyhdistyksen toiminnassa, myös opintokerhoissa. Paasion vuonna 1980 valmistuneessa elämäkertakirjassa sivistysriientoja ei kuitenkaan käsitelty.⁹³

On myös kiintoisaa huomata, että ajassa myllertäneistä oikeistolaisista aatteista huolimatta pääkaupungin sivistysjärjestö onnistui heti saamaan kaupungilta 1500 markkaa (noin 540 euroa) toiminta-avustusta. Vuosikymmenessä avustus kohosi 10 000 markkaan (suunnilleen 3000 euroa).

⁹² Marjatta Saarentaa: Käpylän Sos. Dem. Työväenyhdistys 1926–1986. Työväen Helsinki 2/1986. Helsinki 1986 s 10–13, lainaukset s 12.

⁹³ Martta Salmela-Järvinen: Opiskelimme Rafu Paasion kanssa Erfurtin ohjelmaa. Suomen Sosialidemokraatti 11.12.1980; ks. myös Rafael Paasio: Kun aika on kypsä. Toim. Heikki Kymäläinen. Helsinki: Tammi 1980 s 20–35; Salmela-Järvisestä (1892–1987) ks. Suomen kansanedustajat II s 900, Paasiosta (1903–80) sama s 727.

Taloudellisen tuen osalta selitystä tarjoaa jälleen yhden henkilön voimakas panos. Järjestö sai nimittäin anomuksilleen suuren tuen Helsingin työväenopiston johtajalta, työväen sivistystyöhön myönteisesti suhtautuneelta professori Zachris Castrénilta. Hän vieraili myös usein Helsingin työväen sivistysjärjestön tilaisuuksissa luennoitsijana.⁹⁴

Helsingin esimerkki oli havainnollinen monellakin tavalla. Paikallinen sivistysjärjestö sai jo joulukuussa 1933 aikaan ensimmäiset, kaksi viikkoa kestäneet opinto-ohjaajakurssit. Sittemmin niitä jatkettiin vuosittain. Lukuvuonna 1933–34 eli siinä vaiheessa, jolloin pahin lapualaispaine alkoi jo hieman hellittää, edusti Rafael Paasion johtama sivistystoimikunta 42 opintokerhoa, jotka kuuluivat 27 eri järjestöön. Opintokerholaisia oli kaikkiaan 502 eli melkein pä aivan pieneen työväenopistoon rinnastettava määrä.

Muuan helsinkiläinen 1930-luvun opintokerho toimi sos.dem. keskusteluseuran parissa. Sen ohjaajina toimivat Sylvi-Kyllikki Kilpi ja Pekka Railo, myöhemmin myös Paavo Kivi, kunnallisjärjestön puheenjohtaja. Railo toimi näin samanaikaisesti sekä paikallisella kerhotasolla että liiton johtoportaan tasolla; teki itsekin sitä, mihin muita kannusti.

Varsinkin alkuvuosina tiistaisin kokoontunut kerho otti aineksensa päivälehdestä tai aikakauslehdessä ja näin saatiin aikaan sangen vilkasta keskustelua sekä ajankohtaista pohdiskelua. Railon johdolla opiskeltiin myös sosialismin teorioita, opintoaineistoina muun muassa Karl Vorländerin ja Max Adlerin teoksia. Sylvi-Kyllikki Kilpi puolestaan opasti kaunokirjallisuuden kerhossa. Esperantoakin opiskeltiin, ja puhekuoro esiintyi monissa tilaisuuksissa. Kerhot kokoontuivat niin HTY:n työväentalolla kuin joskus yhdistyksen omalla Melakarin majalla, joka sijaitsi meren rannalla Naurissaareissa, Kulosaaren kunnassa. Tiistaikerhosta tuli vähitellen niin suosittu, että siitä muodostui koko yhdistyksen yhteinen. Vastuukin kerhosta siirtyi vähitellen kokonaisuudessaan Helsingin sos.dem. kunnallisjärjestölle.⁹⁵

Yhteiseen opintotoimintaan oli varmaan kannustamassa osaltaan lapualaispaineen hellittäminen, halu ja tarve olla yhdessä, into näyttää porvarilliselle ympäristölle yhteenkuuluvuuden voimaa. Lisäksi taustalla oli hiljalleen tapahtuneeseen kunnallispoliittisen kannatuksen kasvuun liittyen ajatuksia koota koulutuksella voimia ja vahvistaa entisestäänkin asemia.⁹⁶

Lisäksi Helsingissä, suuressa kaupungissa, voidaan arvioida ympäristön paineen olleen kokonaisuudessaan vähäisempää kuin pienellä paikkakunnalla maaseudulla. Pienikin äärimmäistä oikeistoa edustanut kovasanainen ryhmä saattoi luoda maaseutupaikkakunnalla ahdistavan ja

⁹⁴ Sylvi-Kyllikki Kilpi: ”Syvä ja lujille perusteille rakennettu kansansivistys on isänmaamme itsenäisyyden ja ennenkaikkea sen riippumattomuuden tärkein edellytys”. Puhe julkaistu Työläisopiskelija 4/1942.

⁹⁵ Helsingin sos-dem keskusteluseura s 44–46, Melakarista s 30–42; pääkaupungin työväen sivistysrienoista ks. myös Kilpi 1968 s 39–46, 67–70.

⁹⁶ ”Helsinki punaiseksi”-vaaliteemoista 1930-luvun alussa ks. esim. työläiskaupunginosa Vallilan osalta Tuomisto 1977 s 22–26, 28, 47–48; työväenyhdistyksen ”kituliaasti” toimineista opintokerhoista s 35–36

uhkaavan ilmapiirin.

Anni Vallanti muisteli vuonna 1971 Olavi Hurrin haastattelussa yhtä lapualaisvuosien juhlatapahtumaa, joka ei koskaan unohtunut. Helsingissä Vallilan työläiskaupunginosassa vietettiin työväentalolla työväenjuhlaa. Hänen muistamansa mukaan se oli vuonna 1935; on mahdollista, jopa todennäköistä, että juhla oli kuitenkin kahta vuotta aiemmin.⁹⁷ Kansanedustaja Mikko Erich puhui. Kesken kaiken pieni joukko IKL:n mustapaitoja tuli saliin, sammutti valot ja heitti paukkupommeja. Välittömästi syntyi pakokauhu, kun yleisö pyrki ovista ulos. Kun valot saatiin palamaan ja väki palasi saliin, virisi vaistomaisesti ja voimakkaasti yhteinen laulu ”Kansainvälinen”. Anni Vallanti muisti tapahtuman elämänsä voimakkaimpana kokemuksena. ”Lauloin niin hartaasti kuin ihminen voi, vedet vuotivat silmistäni.”⁹⁸

Vastuksista huolimatta

Kunnallisista avustuksista käytiin kiistoja monella paikkakunnalla. Sivistysliiton sihteeri Pekka Railo tulkitsi kunnallislain henkeä kansansivistystyön edistämisestä siten, että kunnan tuli avustaa alueellaan harjoitettavaa vapaata kansansivistystyötä. Laki ei hänen mukaansa edellyttänyt sitä, että kunta olisi itse ottanut toteuttaakseen tätä toimintaa, työväenopistoa ja kirjastoa lukuun ottamatta.

Monessa yhteydessä voitiin myös TSL:n parissa tukeutua siihen perustyöhön, mitä Zachris Castrén teki kansansivistystyön hyväksi. Castrén korosti muun muassa, että ”yhteiskunnassa on annettava asianmukainen huomio aikuisten kasvatukselle eli vapaalle kansansivistystyölle”. Valtion tuli hänen mukaansa ”saada aikaan ne ehdot ja yleiset puitteet, joissa vapaa kansansivistystyö saa turvallisesti ja täysin vapaasti liikkua”.

Samalla tuli turvata sivistystyössä toimivien järjestöjen itsenäinen ja vapaa toiminta haluamallaan tavoilla. Castrén korosti toisaalta myös valvonnan ja tarkastusten merkitystä. Tosin ”henkisenä liikkeenä” eivät sivistystyön saavutukset olleet suinkaan aina ”tunnistettavissa pelkkien numerotietojen ja kaavioihin liittyvien selvittelyjen avulla”.⁹⁹

Nokian työväen sivistystyöjärjestö perustettiin joulukuun alussa 1930 Pohjois-Pirkkalan sivistysjärjestön nimellä (myöhemmin vuonna 1937 kuntarajat muuttuivat). Tälle järjestölle ilmaantui lapuanliikkeen takia yllättäen aivan uusia toimintamahdollisuuksia: Pohjois-Pirkkalan kunnanvaltuusto lakkautti ”lapualaistuulahduksen vaikutuksesta” vuonna 1934 paikallisen

⁹⁷ Vallilalaiset muistelivat tämän kirjoittajalle koiranpommien heittelyn tapahtuneen syksyllä 1933 kunnallisvaalien yhteydessä (Tuomisto 1977 s 48). Samantapaista on voinut ollut muulloinkin. Historiikkiin ei tullut talletetuksi sitä, että kiinni saadut pomminheittäjät joutuivat tempauksensa jälkeen jonkinmoisen sakinhivutuksen kohteeksi.

⁹⁸ Olavi Hurri: Sivistystä selkärepulla. Aikamerkki 1/1971 (Hurri 1971), myös lainaus.

⁹⁹ Lainaukset T. I. Wuorenrinne, Viljo Kosonen: Zachris Castrén kansansivistäjä ajatustensa valossa. Helsinki 1950 s 72–75. – Pertti Rantanen kiinnitti kirjoittajan huomion tähän teokseen, joka laadittiin ja julkaistiin

työväenopiston.

TSL:n sivistystyöjärjestö joutui tai pääsi hoitamaan työväenopistolta jääneitä tehtäviä. Seurauksena oli runsaasti uusia opintokerhoja ja niissä varsin vilkasta toimintaa. Osallistujien määrän arvioitiin nousseen pian jo satoihin, kun kerhoja oli samanaikaisesti toiminnassa pitkälle toistakymmentä. Toiminta jatkui vilkkaana aina työväentalon paloon, kevääseen 1939 saakka. Kokonaan kerhotyö tyrehtyi talvisodan syttymiseen marraskuun lopussa.¹⁰⁰

Turku oli Helsingin, Tampereen ja Viipurin tavoin suuria kaupunkeja. ”Vaikkeana aikana, talouspulan ollessa pahimmillaan” syntyi Turussa 1930-luvun alussa ammatillisen paikallisyjärjestön parissa ajatus yhteisen keskustelukerhon muodostamisesta. Toiminta käynnistyi toden teolla, kun se organisoitiin Turun työväenyhdistyksen opintokerhoksi. Keskeisenä vetäjänä toimi Frans Lahti. Hänestä sanottiin myöhemmin, että siinä oli ”mies, joka ei pelännyt vaikeuksia”.¹⁰¹ Myöhemmin kerhotoimintaa veti etenkin Paavo Suominen.

Kerho kokosi pian 70 osallistujaa. Kerhon toiminnan kantavana ajatuksena oli tarjota mahdollisuus ajankohtaiseen keskusteluun. Ja sille puolestaan antoi oman vakavan taustansa maan taloudellinen ja poliittinen tilanne. Voidaan arvioida niinkin, että kerholaiset hakivat tuona vaikeana aikana tukea ja voimaa toisistaan, kuten niin monella paikkakunnalla. Kokoontumiset näyttävät olleen varsin vapaamuotoisia.

Kerho kokoontui kuukausittain, lauantai-iltaisain, ja tilaisuuksiin valmistettiin myös käsin kirjoitettu *Kerholehti*. Muutamana vuonna kerholaisilla oli myös kesätoimintaa Hirvensalon saarella.

Kerhotoiminta sisälsi myös paljon yhdessäoloa ja se veti aktiivista yhdistysväkeä paikalle. Mukana olivat myös paikallisen työväenliikkeen johdossa olleet henkilöt ja sananvaihto oli joskus hyvinkin kipakkaa. Ennätysmäärän osallistujia kokosi muistelujen mukaan kerran keskusteluaihe ”Ihannainen”. Se aiheutti ”lähes puoliyöhön jatkuneen vilkkaan keskustelun”. Turun seudun sivistystyöjärjestö perustettiin sitten hieman myöhemmin, vuonna 1938.¹⁰²

IKL yrittää eduskunnassa

Lapuanliike saavutti käännekohtansa Mäntsälän epäonnistuneen kapinan yhteydessä helmikuussa

kunnianosoituksena Castrénin, työväenopistoliikkeen sielun, pitkäaikaiselle työlle.

¹⁰⁰ Sulo Valoranta: Välähdyksiä Nokian työväen sivistysjärjestön 20-vuotistaipaleelta. Työläisopiskelija 8–9/1950, myös lainaus; vrt. Puutio, Stenvall s 138–139; Huuhka 1990 s 207.

¹⁰¹ Työläisopiskelija 6/41, lainaus Frans Lahden muistikirjoituksesta. Hän kuoli jatkosodan alun pommituksessa kesäkuussa 1941 Turussa.

¹⁰² P. Suominen: Muistelmia Turun Työväenyhdistyksen keskustelukerhon toiminnasta. Työläisopiskelija 9/1941 (myös lainaukset); A. Kylänpää: Turun Seudun Työväen Sivistystyöjärjestön toiminnasta. Työläisopiskelija 4/1946; ks. myös Paavo Suomisen haastattelua, Juha Mäkinen, Reino Lemmetyinen: ”Onko hän oikein vaarallinen?” Piirisihteeri 1930-luvulta. Aikamerkki 4–5/1987.

1932 ja joutui viranomaisten päätöksellä hieman myöhemmin lopettamaan koko toimintansa. Sen jälkeen se siirtyi toimimaan oikeistoradikaalina poliittisena puolueena, Isänmaallisena kansanliikkeenä, joka otti jossain määrin vaikutteita Saksassa vahvaan asemaan nousseesta kansallissosialismista.¹⁰³ Se omaksui Akateemisen Karjala-Seuran vaikutuksesta myös aitosuomalaisen, yksipuolisesti suomen kieltä korostaneen kieliohjelman. Puolue pääsi osallistumaan jo vuoden 1933 eduskuntavaaleihin.

Ajan virtausten vaikutuksesta oikeistolaisemmaksi muuttuneen kokoomuspuolueen kanssa tehty vaaliliitto auttoi, ja kesän 1933 vaaleissa IKL sai eduskuntaan 13 ”sinimustaa” eli melkein päätäntävaltaisen ryhdikkäästi siniseen paitaan ja mustaan solmioon sonnustautunutta kansanedustajaa. Vain rovasti K. R. Kares oli ryhmässä pukeutunut tavanomaiseen tummaan pukuun. Paikkaodotukset olivat olleet vielä suuremmat. Kokoomus puolestaan menetti tässä kaupassa peräti 26 paikkaa vuoden 1930 vaaleihin verrattuna ja sai vain 18 kansanedustajaa. Eduskunnan suurimpana puolueena jatkoi SDP, jolle kertyi 78 paikkaa; paikkaluku kasvoi kahdellatoista. Maalaisliitolla oli 53, edistyspuolueella 11 ja ruotsalaisella kansanpuolueella 21.¹⁰⁴

Uusi keskusammattijärjestö SAK ja TSL muodostivat joulukuussa 1931 yhteisen opintotoimikunnan suunnittelemaan ammattiyhdistysliikkeen kasvatus- ja koulutustoimintaa. Tällä saralla oli ollut paljon ongelmia, eikä yhteistyö ollut käynnistynyt aikaisempina vuosina entisen keskusammattijärjestön kanssa ollenkaan toivotulla tavalla. Ammattiyhdistysliikkeen koulutustoimintaa oli lisäksi aiemmin leimannut voimakkaasti korostunut agitaatioluonne. Uuden toimikunnan puheenjohtajaksi valittiin ammattiyhdistysmies, toimittaja Ernst Lähde ja sihteeriksi TSL:n Arvi Hautamäki.¹⁰⁵

Elo-syyskuussa 1932 järjestettiin ensimmäinen SAK:n ammattiyhdistyskoulu eli kuukauden mittainen kesäkurssi Työväen Akatemiassa Kauniaisissa. Kesäkurssit jatkuivat sitten vuotta 1934 lukuun ottamatta vuosittain. Johtajana oli Arvi Hautamäki. Ammattiyhdistysliikkeen parissa lisääntyivät myös Sivistysliiton alaiset opintokerhot.

IKL:n lehti *Ajan Sana* arvosteli kärkevästi TSL:n aloittamaa toimintaa ”kommunistien kanssa” eli SAK-yhteistyötä. Käytännössä vasta uudessa tilanteessa, sosialidemokraattien johtaessa ammattiyhdistysliikettä, alkoi olla aiempaa enemmän mahdollisuuksia todelliseen sivistykselliseen yhteistyöhön. Sen verran oli lehden syytöksissä peräinkin, että eräät ammattiyhdistysmiehet olivat tosiaan entisiä kommunisteja tai vasemmistososialisteja, jotka olivat vuosikymmenen taitteen murroksessa

¹⁰³ Ks. esim. Suomen historian pikkujättiläinen s 649–650 (Salokangas); Suomen poliittinen historia s 172. (Jutikkala). – Selvennettäköön tässä sen verran, että kansallissosialismilla ei ollut mitään tekemistä sosialistisen tai sosialidemokraattisen työväenliikkeen kanssa. Kansallissosialismi, natsilaisuus, natsismi liittyivät Adolf Hitlerin (1889–1945) Saksaan ja fasismi puolestaan lähinnä Benito Mussolinin (1883–1945) Italiaan. Oikeistoradikaalit aatteet olivat kyllä keskenään sukulaisia. Lukuisista erilaisista suomalaisen äärioikeiston ryhmistä ja yksittäisistä vaikuttajista ks. esim. Silvennoinen, Tikka, Roselius s 246–322.

¹⁰⁴ Suomen historian pikkujättiläinen s 652 (Salokangas).

siirtyneet sosialidemokraatteihin. Tällaista virtausta oli kolmekymmenluvulla enemmänkin.

Ajan Sana pyrki tekemään suurta sensaatiota SAK:n ensimmäisestä kesäkoulusta otsikolla ”Punaiset ammatilliset kurssit”. Lehden mukaan tapahtumaan oli kulunut paljon jäsenveroja, varoja, ”joita ei liikoja liikene esim. työttömyysavustuksiin”. Lehti ei suostunut julkaisemaan TSL:n lähettämää oikaisua kirjoitukseen.¹⁰⁶

Sanallinen hyökkäys ammattiyhdistysliikkeen kesäkoulutusta vastaan oli vasta esimakua siitä mitä oli tulossa. IKL:n kansanedustajat pyrkivät käyttämään hyväkseen eduskuntaa ja nostivat monesti tikun nokkaan esille työväen sivistysmäärärahat. Osansa heidän arvostelustaan saivat tietenkin kaikki työväenjärjestöt.

”Sinimustat” edustajat yrittivät useilla valtiopäivillä saada valtion tulo- ja menoarviosta poistetuksi työväen sivistystyöhön tarkoitettuja määrärahoja; sellaisten ajatusten kaikujahan oli jo entuudestaan ilmassa. Tällaista keskustelua käynnisti lokakuussa 1933 terävästi tamperelainen porvarillinen *Aamulehti*. Se ihmetteli, kuinka tukea voitiin antaa liikkeelle, jonka jäsenenä oli poliittinen puolue. Lehden mukaan luennoitsijatkin olivat epäpäteviä, toimitsijoita, sihteereitä tai kansanedustajia. He olivat kyllä luennoineet, mutta ”pääasiallisena tarkoituksena näyttää olleen sosialistisen maailmankatsomuksen selvittäminen ja edistäminen”.¹⁰⁷

Määrärahoja ei poistettu valtion tulo- ja menoarviosta. Äänestyksessä yllättäen valtaosa maalaisliiton edustajista asettui kuitenkin IKL:n kanssa samaan ruotuun. Ja myöhemmin IKL:n sekä kokoomuspuolueen ja maalaisliittolaisten osan toiminta tuotti kyllä tuloksia. Vuonna 1935 nimittäin muutettiin käytäntöä, jonka mukaan valtion luentolautakunta oli siihen saakka saanut yksin jakaa kokonaismäärärahan valistus- ja sivistysjärjestöjen kesken. Jatkossa lautakunta teki enää ehdotuksen ja päätösvalta siirtyi opetusministeriölle ja opetusministerille. Tästä ilmeisesti johtui, että TSL:n osuus määrärahasta supistui jonkin verran vuonna 1935. Pentti Järvinen on huomauttanut, että jatkuessaan menettely olisi voinut koitua TSL:lle suoranaiseksi uhaksi.

Sittemmin vuoden 1936 eduskunta- ja 1937 presidentinvaalien seurauksena alkanut ns. punamultayhteistyön aika rauhoitti tältä osin tilannetta. Sosialidemokraatit osallistuivat A. K. Cajanderin hallitukseen ja sitä seuranneisiin ministerikokoonpanoihin, kuten jatkossa kerrotaan.¹⁰⁸

- - - -tietolaatikko

PIIRISIHTEERISIVISTYSTÄ¹⁰⁹

¹⁰⁵ Tmk pk 4.1.1932 TSL; Toivanen s 20; ks. myös Valkonen s 79–80, 170–171.

¹⁰⁶ Tmk pk 17.3.1932, liitteenä aiheeseen liittynyttä lehtikirjoittelua; ks. myös Järvinen s 69–70.

¹⁰⁷ Lainattu Järvisen s 71 mukaan.

¹⁰⁸ Järvinen s 72.

¹⁰⁹ Näin Pentti Järvinen kiteytti Hilja Riipisen esittämät moitteet siitä, että niin monet TSL:n luennoitsijoista

Räikeimpiin kuuluvan Sivistysliiton vastaisen puheenvuoron piti uudessa eduskuntatalossa¹¹⁰ IKL:n kansanedustaja, Lapuan yhteiskoulun rehtori, *Lotta Svärd* -lehden päätoimittaja Hilja Riipinen. Käsiteltäessä tulo- ja menoarviota vuodelle 1934 Riipinen intoutui yhteiskunnallisen valistustyön kohdalla tiistai-iltana joulukuun 12. päivänä 1933 väittämään, että Sivistysliiton saamia sivistystyön määrärahoja oli ”käytetty vuosikausia vasemmiston toimesta näiden tarkoitusten nimellä puoluekasvatukseen ja puoluevalistukseen”. Hän myös moitti luentotoimiston myöntämien kerhoavustusten jakosuhdetta, kun se hänen mukaansa puolsi TSL:n toimintaa muiden sijasta.

Kansanedustaja Riipinen paheksui lisäksi luentojen aiheita ja luki ääneen mielestään todisteina runsaasti otteita valtion luentotoimikunnan saamista tarkoista kertomuksista. Se kaikki kertoi hänen mielestään sosialistisesta poliittisesta toiminnasta. Myös ”samaisesta sosialistisesta väristä” muistutti luennoitsijoiden luettelo. Hekin olivat Riipisen silmätikkuna: ”Yleensä nämä ovat sosialidemokraattisia piirisihteereitä, sosialidemokraattisia toimittajia, sosialidemokraattisia järjestäjiä, ottipa minkä vuoden luettelon tahansa.” Sosialidemokraattien Aino Lehtokoski heitti välihuudon: ”Eikö ne ole ihmisiä ollenkaan?” Riipinen kauhisteli jopa erilaisten luentojen ja esitelmien nimiä sekä toimintasuunnitelmien yksittäisiä aiheitakin.

Puheenvuoro oli korostuneen kärkevä ja aiheutti eduskuntasalissa välihuutoja vasemmalta. Kansanedustaja Hilja Riipinen esitti, ettei hän suinkaan halunnut vähentää sivistysmäärärahoja, mutta sen sijaan koko työväen sivistystoiminnan sisältöä täytyi muuttaa. ”Työväki on valtiovallan toimesta päinvastoin yritettävä pelastaa sosialistiselta puoluekiihoitukselta.”

Hänestä ”työväen lankeemus” vuonna 1918 oli porvarien ”pitkäaikaisen sokeuden ja velttouden syy”, mikä oli kyllä mielenkiintoinen toteamus. Nyt tarvittiin ”puolueettomia ja todellakin tieteellisiä kansantajuisia luentoja”. Sen sijaan TSL oli hänen mielestään ”socialidemokraattien puolueyhtymä” ja sen tukeminen oli suorastaan valtion varojen tuhlausta. ”Tämä jos mikään on porvarillista sokeutta ja typeryyttä, että asioita tällä tavalla on annettu hoitaa vuosikymmenen kuin ummessa silmin.” Sanoi hän vielä paljon muutakin pitkässä puheenvuorossaan.¹¹¹

Useimmat puhujat keskittyivät asiakohdassa otsikon mukaisesti kuitenkin kansanopistojen ajankohtaisiin taloudellisiin ongelmiin ja määrärahatarpeisiin. Kiintoisaa oli, että edustaja Hilja Riipisen puheenvuoron väitteitä kumosi tarmokkaasti ja ensimmäisenä edistyspuolueen Arvo Inkilä,

olivat piirisihteereitä tai muita järjestöjen sihteereitä (Järvinen s 71). Hilja Riipisestä (1883–1966) ks. esim. Suomen kansanedustajat II s 848–849.

¹¹⁰ Arkkitehti J. S. Sirénin (1889–1961) suunnittelema uusi eduskuntatalo valmistui vuoden 1931 alussa. Tammikuun viimeisenä päivänä se esiteltiin lehdistölle, ja ensimmäinen täysistunto pidettiin talossa maanantaina 2.2.1931. Talon vihkiäisjuhla pidettiin lauantaina 7.3.1931 (Liisa-Maria Hakala-Zilliacus: Suomen Eduskuntatalo. Kokonaistaideteos, itsenäisyysmonumentti ja kansallisen sovinnon representaatio. Helsinki: SKS 2002, s 127, 130–131).

¹¹¹ Valtiopäivät 1933. Pöytäkirjat II. Helsinki 1934 s 1721–1723. – Matti Kauppi (Työväen Arkisto) etsi valtiopäiväpöytäkirjoista esille nämä 1930-luvun keskustelut.

Viipurin työväenopiston johtaja. Hän viittasi esimerkiksi yhteen monien tunteman kanslianeuvoksen Niilo Liakan käyttämään puheenvuoroon. Se oli ollut TSL:n toiminnasta erittäin kiittävä. Liitossa tehtiin Inkilänkin mukaan ”erinomaisen merkityksellistä ja suuriarvoista työtä työläisten keskuudessa”. Inkilä korosti muun muassa sitä, että ”sellaiset henkilöt, jotka ovat näissä opintopiireissä opiskelleet, ovat tottuneet katsomaan asioita laveammin kuin monet muut”. Inkilä toivoi erityisesti valtio-opin opintokerhotoiminnan viriävän myös IKL:n parissa, se olisi ollut ”erinomaisen hyödyllistä”.¹¹² Siinä oli ystävällisen näköinen vihje, ellei suorastaan naseva isku.

Kansanedustaja Väinö Voionmaa käytti hyvin perusteellisen ja painokkaan vastauspuheenvuoron edustaja Riipiselle, vaikka istuntopäivän ilta oli jo pitkälle kulunut, ”ja kukko kohta laulaa”, kuten hän mainitsi. Edustaja olikin antanut puheenvuorossaan ”porvarillisesta typeryydestä ja sokeudesta” Voionmaan mielestä ”oikein loistonäytteen”. Hilja Riipinen ei näyttänyt tietävän mitään maassa harjoitetusta vapaasta kansansivistystyöstä. Lisäksi edustaja Riipinen sekoitti Voionmaan mukaan järjestöt ja laitokset, sekaisin olivat menneet sivistystyön perustavat käsitteetkin, eikä hän ”osannut tehdä eroa, mikä on puoluetyötä ja mikä on sivistystyötä”.¹¹³

Kansanedustaja Voionmaa korosti TSL:n olevan jatkuvasti julkisen kontrollin alaisena. Kouluhallitus tarkasti liiton kertomukset ja tilit, valtion luentolautakunta valvoi osaltaan, ja eduskunnallakin oli tässä tehtävänsä. ”Meidän toimistomme, meidän työmme on joka hetki, tekisi mieli sanoa, yöllä ja päivällä kaikkien kontrolloitavana, jotka sitä haluavat.” Voionmaa painotti, ettei liiton työssä ollut mitään salaista, tehty työ kesti ”minkälaisen kontrollin hyvänsä”.

Luennoitsijoista Voionmaa totesi, etteivät TSL:n luennoitsijat, joista Riipinen oli halveksien puhunut, juuri poikenneet muista. Eivät ne olleet ”paljon häävimät” porvarilliselakaan puolella; siellä oli etupäässä titteleinä herroja ja rouvia tai opettajia ja toimittajia. Niihin ei ollut syytä tarttua. Eikä pienillä luentomäärärahoilla saataisi aikaan minkäänlaista vallankumousta, vaikka Hilja Riipinen sitä pelkäsi.

Sivistysliitto harjoitti ”valistustyötä, sivistystyötä työväenluokan kohottamiseksi”, korosti Voionmaa eduskuntasalissa. ”Että sen apua ja neuvontaa nauttivat ihmiset suurimmaksi osaksi kuuluvat työväenjärjestöjen keskuudessa syntyneisiin opintokerhoihin, ei ole sen kummallisempaa, kuin että samaten on laita porvarillisella puolella.”

Väinö Voionmaa hyödynsi tarjoutuneen puhemahdollisuuden, monin eri tavoin sekä yleistä kansansivistystyötä että Sivistysliittoa esiin nostuen. Osin hän näytti puhuvankin tarkoituksella pikakirjoittajien laatimaa pöytäkirjaa varten. Kuinka tarkasti puheenvuoroon ja sen tarjoamiin

¹¹² Sama s 1728–1729.

¹¹³ Sosialidemokraattisen puolue-toimikunnan julkaisemassa Järjestötoiminta-lehdessä (esim. 5/1927, 9–10/1929) ero havainnollistui aivan käytännössä: vaalivalmistelut, ”vaaliagitatsiooni”, ja TSL:n kerhotoiminta, ”opinnollinen sivistystyö”, olivat toisistaan erillään, erillisiä asioita, joihin molempiin puolueväkeä kannustettiin.

tietoihin keskityttiin, esimerkiksi ”sinimustien” jakarandatuoleilla, on vaikeaa sanoa. Hän painotti vielä, että ratkaisevaa oli ”missä mielessä” sivistystyötä tehtiin. Liitto käytti Suomessa luvallista kirjallisuutta myös sosialismin kysymyksiä tutkittaessa. Opettajat valaisivat asioita eri puolilta ja mielipiteiden muodostaminen jäi opiskelijoiden tehtäväksi. ”Me koetamme antaa oikeata valaistusta tosiasiallisilla tiedoilla, asiallista opetusta ja tietoa kaikissa kohdissa.”¹¹⁴

Kansanedustaja Yrjö Räisänen (sd) heitti omasta puolestaan vielä reippaasti löylyä kiukaalle. Hän toi eduskuntapuheenvuorossaan esiin arvostetun historiantutkijan, professorin ja valtioneuvoksen, aiemmin samana vuonna kuolleen J. R. Danielson-Kalmarin. Tämä oli esittänyt myönteisen arvion Karl Marxin *Das Kapital* -teoksesta ja sen suomentamisen tarpeesta eduskuntakeskustelussa vuonna 1907. Räisänen suositteli, ilmiselvästi aika lailla piikitellen, että IKL:n kansanedustajat Hilja Riipinen ja Elias Simojoki ”lainaisivat kerhokirjakseen tämän Danielson-Kalmarin suositteleman merkkiteoksen” ja sitten muodostaisivat ”vaikkapa vain kahdenkin” opintokerhon, jossa tutkisivat Marxin teosta marxilaisuudesta jotain oppiakseen.¹¹⁵

Kiistaa radioesitelmistä

Radion merkitys uutena joukkotiedottajana ymmärrettiin hyvin, muuallakin kuin Yleisradiossa ja Työväen Sivistysliitossa. Vähitellen radiokone löysi tiensä jo kaukaistenkin pirttien pöydille tai hyllyille, arvopaikalle. Moni vastaanotin toimi patterilla tai akulla, mutta valtakunnallinen sähköverkko jatkoi vähittäistä laajentumistaan syrjäseuduillekin.

TSL:n aloitteesta oli jo vuonna 1926 käynnistynyt yleissivistävien luentojen pitäminen radiossa. Radioesitelmille oli yksi, jossain määrin kiusallinen rajoitus: liitto joutui mukautumaan siihen, että esitelmät tarkastettiin ennakolta. Sama koski luonnollisesti kaikkien muidenkin tahojen radioesitelmiä.

Lapuanliikkeen esille nousu kärjisti kaiken kaikkiaan yhteiskunnallisia oloja kautta maan. Kiihkoa ja kiihtymystä sekä peiteltyä väkivallan uhkaa oli hyvin paljon ilmassa. Ei siten ollut lainkaan ihme, että TSL:n edustajien radioesitelmät joutuivat aiempaa tarkempaan valvontaan. Alkutilvella 1932 joutui TSL jopa vaihtamaan esitelmöijää, ei ennakkotarkastuksen takia, vaan sen vuoksi että SAK:n sihteeri E. K. Louhikkoa olivat viranomaiset henkilökohtaisesti kieltäneet esiintymästä radiossa. Liiton toimikunta lähetti kirjallisen vastalauseen, mutta vaihtoi Louhikon enempiä riitaa haastamatta Arvi Hautamäkeen.¹¹⁶

¹¹⁴ Sama s 1730–1733.

¹¹⁵ Sama s 1733–34. – Ehkä puheiden sävyyn on hieman vaikuttanut myöhäinen kellonaika; pian Räisänen puheenvuoron jälkeen asiakohdan käsittely keskeytettiin ja täysistunto lopetettiin 13.12.1933 klo 02.45.

¹¹⁶ Tmk pk 27.1.1932. – Louhikolla (1888–1961) oli kumousmiehen mainetta: Neuvosto-Venäjälle paettuaan hän oli ollut sotilaana brittien Muurmannin legioonassa ja osallistunut myös SKP:n perustavaan kokoukseen, mutta irtautunut siitä saman tien, kertoo Vaasapedia.

Kun Yleisradion johtokunta hylkäsi tammikuussa 1932 lapuanliikettä myötäilleen Vapaussodan rintamamiesten liiton¹¹⁷ edustajan esitelmän, nostivat poliittinen oikeisto ja IKL hyllytyksestä kovan kohun. Työväen Sivistysliitolle kyllä annetaan esiintymismahdollisuuksia, mutta ei vapaussodan rintamamiehille, kirjoitettiin liikuttavasti muun muassa kokoomusta lähellä olleessa *Uudessa Suomessa*.

Yleisradion johto puolusti menettelyään. Kommunisteja ei sallittu esiintymään radioon eikä puheenvuoroissa saanut olla poliittista sisältöä tai painotusta, mutta muuten ulkopuoliset esitelmöitsijät olivat tervetulleita. Radioyhtiön linjaa tuki myös vapaamielinen *Helsingin Sanomat*.

Kiistelyä jatkettiin kiihtyen seuraavanakin vuonna, kuten Pentti Järvinen on kuvaillut opinnäytetyössään. *Uuden Suomen* sivuilla julkaistut hyökkäykset eräitä TSL:n radioesitelmöitsijöitä vastaan olivat hyvinkin henkilökohtaisia ja asiattomia. Kirjoituksissa paheksuttiin esimerkiksi SAK:n edustajan, toimittaja Ernst Lähteen esitelmää ”Joukkosopimukset työrauhan turvaajana”.

Lapualaiset lähettivät keväällä 1932 erikoislaatuisen ”vakavan varoituksen” Yleisradion johdolle. Liike vaati kiinnittämään erityistä huomiota työväenkysymyksiä koskevaan luentosarjaan, ”sillä Lapuanliike ei aio sallia julkista kiihotusta marksilaisten teoriain hyväksi”.

Kiihkein hetki koettiin keväällä 1933, jolloin TSL:n sihteerin Pekka Railon oli tarkoitus puhua vappuna siitä, miten toukokuun ensimmäisestä oli muodostunut työväen juhlapäivä. ”Aikoihin on eletty!” parahti IKL:n linjanvetoja myötäillyt *Uusi Suomi*. Lehdissä kerrottiin oikeistolaisten jopa suunnitelleen Yleisradion hallintorakennuksen valtaamista puheen estämiseksi.

Välikäteen joutunut radiojohto otti esitelmän uudelleen arvioitavaksi. Äänin 4–2 se päätettiin lykätä myöhempään ajankohtaan; vähemmistö olisi halunnut kieltää sen kokonaan. Tavallaan hyvityksenä Railolle tarjottiin myöhemmin toukokuussa mahdollisuus puhua lisäksi jostakin toisesta aiheesta. Pekka Railo puhuikin sitten, ilmeisen tarkoituksellisesti teeman valiten ”työväen sivistystyön merkityksestä kansanvaltaiselle yhteiskunnalle”.¹¹⁸

Kun IKL:n kirjelmät Yleisradiolle eivät lopettaneet TSL:n edustajien radioesitelmiä, kääntyivät äärioikeistolaiset keväällä 1933 vielä suoraan valtioneuvoston eli edistyspuoluelaisen pääministeri

¹¹⁷ Vuonna 1929 syntynyt järjestö ajoi sääntöjensä mukaan tarpeellista sodan veteraanien ja invalidien asiaa, mutta sitä johtaneen ”kovan ytimen” aktivistien laajempaan, eikä aina niin julkisena poliittisena tavoitteena oli yhteiskunnan muutos oikeistoradikaaliin suuntaan mm. äänioikeutta rajoittaen. Fasismista ja kansallissosialismista oli myös otettu aatepohjaan aineksia (Silvennoinen Tikka, Roselius s 138–145).

¹¹⁸ Tmk pk 5.5.1933. – TSL:n sihteeri Pekka Railo sai syksyllä 1932 Aitosuomalaisten liitolta kirjeen, jossa Sivistysliitolle ehdotettiin yhteistoimintaa ennen marraskuista ruotsalaisuuden päivää. Mielenkiintoinen ja ymmärrettävästi ajoitettu ehdotus ei aiheuttanut liitossa toimenpiteitä (tmk pk 12.11.1932).

T. M. Kivimäen johtaman hallituksen puoleen. Sekin jäi yritykseksi. Myöhemmin radiokiistely tasaantui lapuanliikkeen ja sen poliittisen jälkeläisen suurimman uhon vaimentuessa ja kannatuksen vähetessä. Lisäksi radioesitelmien pito päättyi myös kokonaisuudessaan useaksi vuodeksi.¹¹⁹

Eduskunnassa käytiin 1930-luvun mittaan vuosittain samansisältöistä kiihkeää väittelyä sivistysmäärärahoista kuin mitä edellä on kuvattu. Esimerkiksi marraskuun 23. päivänä 1934, jälleen iltamyöhällä, käytiin yleiskeskustelua seuraavan vuoden tulo- ja menoarviosta. Edustaja Vilho Annala (IKL) otti hampaisiinsa Sivistysliiton, Työväen Musiikkiliiton ja vieläpä Työväen raittiusliitonkin: ”Mitä sekään on muuta kuin puolueen pyrkimyksiä ajava järjestö?” Kun esillä oli ollut myös suunnitelmia suojeluskuntien liittämistä tiiviimmäksi osaksi maanpuolustusta ja puolustusvoimia, piti Annala tätäkin marxilaisten juonena ja ennakoiti suojeluskuntien tuhoutumista, kun maalaisliittokin oli jostain syystä asettunut tukemaan asiaa.

Annalalle vastasi lyhyesti sosialidemokraattien Mauno Pekkala. Hänen mukaansa Vilho Annalan esiin nostamat sivistysmäärärahat ja -järjestöt oli salissa ”vatkutettu tavan takaa niin usein, ettei siihen kukaan eduskunnan arvosta huolehtiva edustaja haluaisi eduskunnan aikaa enää kuluttaa”. SDP:n Väinö Kivisalo puolestaan sanoi Annalan puheen olleen ”sama levy, kuin ennen”, mutta nyt vain kuulosti siltä, että oli ”veto poissa, tai ovat gramofonin vieterit paljosta käyttämisestä kuluneet”.

Välihuutoja riitti, kun kokoomuksen ja IKL:n muutamat kansanedustajat jatkoivat monista keskusteluista tuttuja uria marraskuussa 1934. Edustaja Hilja Riipinen ei ollut aiemmista oikaisupuheenvuoroista oppinut yleisen sivistystyön lähtökohtia, eivätkä käsitteet olleet hänelle vielääkään selkiytyneet. Hän kuitenkin jatkoi entisin, vaativin äänenpainoin ja etsi jopa kansainvälisiä uhkakuvia: ”Sivistystyötä johtaa Työväen Sivistysliiton internationalen alainen Työväen Sivistysliitto eri maissa.” Yrjö Räisänen iski heti välihuudolla: ”Duurit ja mollit sekaisin, kuin entisen tukkipojan laulussa!”¹²⁰

Kansanedustaja Väinö Voionmaa totesi oman puheenvuoronsa alussa, että ”vuotuinen kilven katselmus” oli taas menossa. Hän jaksoi kärsivällisesti perustella sivistysmäärärahojen tarpeellisuutta kaikille sivistysjärjestöille ja samalla TSL:n saaman osuuden oikeutusta. Liitto teki työtä työväestön sivistämisen hyväksi ja siitä oli koko kansalle hyötyä. ”En halua kieltää, etteikö siellä Työväen Sivistysliitossa työskennellä työväen hengessä. Tietysti, eihän muuten koko liittoa tarvittaisikaan.” Hän painotti samalla, että ”kaikki oikeat sivistystyöntekijät” tekevät isänmaallista työtä ja se on ”onneksi koko kansan kokonaisuudelle”. Tarkkaan lukien voi tässä ehkä havaita jotakin pientä näkökulman laajentumista koko suomalaisen kansakunnan suuntaan verrattuna Sivistysliiton syntyäiköihin.

¹¹⁹ Järvisen s 77–81 mukaan, myös lainaukset; Yleisradion kielikiistoista ks. esim. Ville Zilliacus: Kaksikielinen Yleisradiomme. Helsinki 1988 s 40–45, 48–49.

¹²⁰ Mainittakoon, että Kansansivistystyön Suomen osasto, johon kuului TSL mukaan lukien 13 jäsenjärjestöä, liittyi vuoden 1930 alussa Kansansivistystyön maailmanliittoon (Työläisopiskelija 2/1939).

Voionmaan tavoin sos.dem. edustaja Sylvi-Kyllikki Kilpi korosti sitä, ettei TSL ollut ”kiinteässä yhteydessä” sosialidemokraattiseen puolueeseen. ”Mutta sivistystoimintaansa se kyllä pyrkii kohdistamaan työväenluokkaan.” Hän pohti myös ääneen ”haluttaisiinko työläisopiskelijoilta kieltää oikeus opiskella yleensä taloudellisia ja yhteiskunnallisia aineita ja pohtia päivän kysymyksiä, jos he tahtovat saada työnsä yhteiskunnan taholta tukea”. Hän perusteli TSL:n toimintaa myös siten, että se oli järjestö, joka työskenteli työläisten kanssa ja jonka virkailijat tunsivat työläisten psykologian. ”Työväenluokalla on oma erikoinen sivistystarpeensa, niin kuin muillakin yhteiskuntaryhmillä”, Kilpi painotti. Huomattavan suuri osa opiskeluaineista oli sitä paitsi aivan muuta kuin poliittista.

Sosialidemokraattien edustaja Hilja Pärssinen laajensi puheenvuorossaan keskustelua ylioppilasnuorisoon. Hän ei pitänyt terveenä ilmiönä sitä, että niin monet ylioppilaat nyt politikoivat ja osa yliopiston opettajistakin omistautui samoin kiihkeästi ”fascismin asian ajamiselle”.

Tässäkään syksyn 1934 keskustelussa ei juuri uusia näkökohtia noussut esille, ellei sitten pienviljelijäin puolueen Sigrid Oulasmaan hieman toisin muotoiltua ehdotusta katsota sellaiseksi. Hän puhui sellaisten rajoitusten lisäämiseksi, ettei varoja annettaisi ”järjestöille ja tarkoituksiin, jotka välittömästi tai välillisesti edistävät puoluepoliittisia pyrkimyksiä”.¹²¹ – TSL:n valtionavustukset hyväksyttiin vasta vuodelle 1939 ensimmäisen kerran suoraan sellaisina kuin maan hallitus niitä ehdotti talousarviossaan.

Aivan erityinen sivistystyön alue koski rajaseutuja ja Karjalan kannasta. Tästä työstä eduskunnan porvarillinen enemmistö piti tarkoituksella TSL:n syrjässä. Toisaalta myös Sivistysliitossa tunnettiin pitkään epäluuloa sitä työtä kohtaan. Väinö Voionmaa totesi eduskunnassa joulukuussa 1935, että rajaseutujen sivistystyötä oli tehty ”hyvin laajassa mitassa kiihkoisänmaallisessa hengessä”. Hänen mukaansa henki oli siinä kuitenkin muuttumassa, ja sosialidemokraateillakin alkoi olla siihen työhön enemmän myötämielisyyttä.¹²²

Suomalaiset lukevat, soittavat ja juoksevat

Sivistyneistö tai lukeneisto oli itsenäisen Suomen alkuvuosikymmenillä varsin suppea ryhmä. Itsenäinen, taloudellisesti vaurastuva kansakunta korosti kyllä sivistyksen, koululaitoksen, korkeakouluopintojen ja varsin paljon myös itseopintojen merkitystä. Sitä kautta saataisiin

¹²¹ Valtiopäivät 1934. Pöytäkirjat II. Helsinki 1935 s 2318–2321, 2326–2328, 2583–2592, 2595–2598; ks. Voionmaan puheenvuoroa myös esim. Valtiopäivät 1932. Pöytäkirjat II. Helsinki 1933, s 1843–1846. – Kansanedustaja Hilja Riipinen moitti esimerkiksi joulukuussa 1936 jälleen kerran ”socialidemokraattisen puolueen alaisia tai sen yhteydessä toimivia” yhtymiä, jotka avustuksia saivat. Hän oli kokoomuslaisen Aarne Hongan kanssa sitä mieltä, ”ettei valtion varoja ole annettava puoluepoliittisia tarkoituspäitä palvelemaan” (Valtiopäivät 1936. Pöytäkirjat II. Helsinki 1936, s 924).

¹²² Valtiopäivät 1935. Pöytäkirjat III. Helsinki 1936 s 2764; vrt. Lähteenmäki 2014 esim. s 114–115.

kansakunnan kasvulle vankempaa perustaa.

Sivistysaate, itseopiskelu, itsensä kouluttaminen olikin 1920–30-luvulla suomalaisessa yhteiskunnassa hyvin yleisesti myötätuulessa. Sen kauneimpia kukkia oli nimimerkki Juhani Tervapään eli kirjailija Hella Wuolijoen kirjoittama näytelmä *Juurakon Hulda*, joka kertoi maalta kaupunkiin sisäköksi muuttaneen nuoren naisen opiskelusta Yhteiskunnallisessa korkeakoulussa sekä palavasta halusta vaikuttaa yhteiskunnassa. Ohjaaja Valentin Vaala teki näytelmästä hyvin suosituksi muodostuneen elokuvan vuonna 1937. Pääosissa olivat näyttelijät Irma Seikkula ja Tauno Palo, jotka olivat aikakaudella valkokankaan suuria suomalaisia tähtiä.¹²³

Kotimaisia elokuvia tehtiin paljon. Elokuvasta tuli suurten joukkojen harrastama taidemuoto. Sankarihahmoina oli urheilijoita, taiteilijoita, aatelisia, sotilaita, tukkilaisia, nuoria ja aikuisia, naisia ja miehiä, jotka elokuvayleisö otti omakseen. Ihailijakulttuuri otti ensi askeleitaan, eivätkä työläisetkään olleet siitä syrjässä. Elokuvateatterien määrä kasvoi 1930-luvun lopulle mennessä lähes 400:n suuruiseksi, kun niitä oli ollut kaksikymmenluvun lopulla runsaat 230. Lisäksi elokuvia esitettiin iltamissa työväentaloilla ja muillakin seurantaloilla.¹²⁴

Ihailijapostia alkoivat vähitellen saada yhä runsaammin myös suositut laulajat ja muusikot sekä yhtyeet. Musiikki- ja äänilevyteollisuus otti ripeitä askelia eteenpäin, hetkittäin käsi kädessä elokuvien kanssa. Tanssiaisissa ja konserteissa kaikui uusia säveliä. Perinteisten kansanmusiikkikappaleiden ja kuplettien rinnalle nousivat iskusävelmät, iskelmät, ja myös jazz rantautui Suomeen 1920-luvun lopulla. Vuonna 1929 myytiin ensimmäisen kerran yli miljoona äänilevyä, mihin päästiin seuraavan kerran vasta 1960-luvulla. Yksittäiset laulajat kuten Ture Ara ja Georg Malmsten ylsivät jo 1930-luvun alkupuolella hyvin laajaan äänilevymyyntiin. Monella työväentalolla soitti iltamahuvien tansseissa oma orkesteri, usein muodinmukaisesti jazz-yhtyeen nimellä.¹²⁵

Ehkä enemmän kuin mikään muu soitinyhtye antoi harmonikkaorkesteri Dallapé mallia lukuisille muille muun muassa laajoilla kiertueillaan. Esimerkiksi kesäkiertueella 1932 yhtyeen linja-auton matkamittariin kertyi kilometrejä noin 6000 km. Mielenkiintoinen yksityiskohta oli, että yhtye oli saanut vuonna 1925 alkunsa vasemmistososialististen työläisnuorten parista, jotka viettivät kesäänsä Brändön eli Kulosaaren Kivinokan mökkialueella. Pienellä tanssilavalla aloitti siellä lauluryhmä Rajamäen pojat – ja jatko on sitten ollut 2020-luvulle ulottuvaa suomalaisen kevyen musiikin

¹²³ Ks. Peter von Bagh: Suomalaisen elokuvan kultainen kirja. Helsinki: Otava 1992 s 82–83; ks. myös Tasavallan vuodet s 89–90 (Sakari Toiviainen), 95–96 (Riitta Wickström); Wuolijoen suosituista Niskavuori-näytelmistä myös Erkki Tuomioja: Häivähdys punaista. Hella Wuolijoki ja hänen sisarensa Salme Pekkala vallankumouksen palveluksessa. 2.p. Helsinki: Tammi 2006 (Tuomioja 2006), s 185–193, erityisesti Juurakon Huldasta s 189–190.

¹²⁴ Ks. Suomen historian pikkujättiläinen s 693–695 (Salokangas); Oinonen s 166.

¹²⁵ Läpileikkauksen aikakauden iskusävelmiin tarjoaa esim. Cd-levy 2 juhlakansiossa Suomalainen äänilevy 100 vuotta. Helsinki: ÄKT 2002 ja siihen sisältyvä kirjanen, Jari Muikku: Suomalaisen äänilevyteollisuuden sata ensimmäistä vuotta, s 5.

historiaa.¹²⁶

Kansakunnan itsetuntoa nostivat myös suomalaisten urheilijoiden erinomaiset saavutukset kansainvälisillä urheilukentillä. Suomi oli 1920–30-luvulla todellinen urheilun suurvalta. Olympiakisoissa voitettiin monia lajeja ja tuotiin mitaleita kasapäin kotiin. Kyllä se työläiskodeissakin myönteisesti todettiin, vaikkei oman liiton edustajia kisoissa nähtykään. On syytä huomata sekin, että lisäksi lukuisat TUL:n edustajat menestyivät verrattomalla tavalla aikakauden kansainvälisissä työläisolympialaisissa, joita tuolloin järjestettiin. Kun Suomelle myönnettiin vuoden 1940 kesäolympialaiset, pääsivät SVUL ja TUL vuonna 1939 sopuun yhteisestä esiintymisestä tulevilla kotikisoissa.¹²⁷

Saavutuksista kertoivat sanomalehdet sekä aikakauslehdet, jotka muutenkin lisäsivät sivujaan ja lukijoitaan. Yleisradiokin kasvatti jatkuvasti kuulijakuntaansa. Radio toi sivukylienkin suomalaiskoteihin Berliinin vuoden 1936 kesäolympialaisten tunnelmat ja suomalaiset suurmenestykset. Kun suomalaisia oli kolmekymmenluvun lopulla noin 3,6 miljoonaa, oli radiolupia lunastettu yli 330 000 kappaletta. Ei siten ollut ihme, että IKL halusi vaientaa lähes kaikkialle maahan kantautuneesta radiosta työväen edustajien äänen.

Kun Arvi Hautamäki luennoi Lohjan sivistystoimikunnan syyskokouksessa syyskuussa 1937 pohjoismaista tuon hetken aatteiden taistelussa, heräsi osallistujien kesken entistä suurempi kiinnostus radioon. Ilmeisesti hän korosti juuri radion merkitystä tiedon välittäjänä. Keskustelun jälkeen päätettiin nimittäin saman tien perustaa uusi opintokerho: Lohjan työväen radionkuuntelijat. Siihen liittyi heti hetken innostuksessa 18 henkilöä. Kerho toimi kuitenkin vain syyskauden ajan kuunnellen Pohjoismaat ja maailma -ohjelmasarjaa radiosta. Ellei muuta, niin tällainen kerho kertoi putkiradion tuon hetken voimasta ja kiinnostavuudesta.¹²⁸

¹²⁶ Ks. Suomen historian pikkujättiläinen s 699 (Salokangas); Marko Tikka, Toivo Tamminen: Tanssiorkesteri Dallapé. Suomijatsin legenda 1925–2010. Helsinki: SKS 2011, esim. s 30, 36–40, 76–86. – Perustajan, harmonikansoittaja Martti ”Masa” Jäppilän (1900–67) taustalla oli viilarinoppia, punakaartilaisuus ja ehdonalaistuomio valtiopetoksesta sekä vahva urheiluharrastus ja suuri innostus musiikkiin. Dallapén suosion kasvaessa hän ja koko yhtye alkoivat ottaa etäisyyttä vasemmistolaisuuteen ja keskittyä yhä voimakkaammin pelkästään musiikkiin (s 27–29, 44–45).

¹²⁷ Ks. Reijo Häyrinen, Leena Laine: Suomi urheilun suurvaltana. Toim. Erkki Vasara. Liikuntatieteellisen seuran julkaisu nro 115. Helsinki 1989, eri kohdin; Suomi uskoi urheiluun. Toim. Teijo Pyykkönen. Liikuntatieteellisen seuran julkaisu nro 131. Helsinki: Valtion painatuskeskus 1992, eri kohdin; Hentilä 1982 s 395–398, 419–422; Tasavallan vuodet s 67–68 (Ilmo Lounasheimo).

¹²⁸ Lohjalaisen työväenkulttuurin s 54.